

„ქართუელთა შინის წერა-კითხ. გამ. სასოციალისტების“ გამოცემა.

გიორგი ზნეწყინვალი

მეფე საქართველოსა

ნ. ურბნუას მიერ

ტფილისი

სტამბა ეკ. ზესისა.

ქართულთა შიშის წერა-კითხ. კამ. სასოკადოების“ გამოცემა.

გიორგი ბრწყინვალე

მეფე საქართველოსი

34834

ნ. ურბნელის მიერ

ტფილასი
სტამბა ეკ. მესხისა.

Дозв. цензурою. Тифлисъ, 10 Апреля 1889 г.

ბიორგი ბრწყინვალე

მეფე საქართველსა

I

მოკლე დრომ განვლო თამარ მეფის სიკვდილს შემდეგ და საქართველოსაც თავზედ საშინელი უბედურება დაატყდა. მკითხველი თითონაც მიხვდება, რომ ჩვენ ვამბობთ მონგოლების, ანუ როგორც მათიანე უწოდებს, თათრების¹⁾ შემოსევაზედ. ეს საზარელი ამბავი მოხდა ლაშა გიორგის დროს, თუმცა-კი ჯერ ბეჯი-

¹⁾ ... „ესენი ერთა მათითა უწოდენ თავთა მათთა მანლულ, ხოლო ქართველნი თათრად“ ... ქ.-ც-ბა, პირ. ნაწ., გვ. 344. მონგოლები სხვადა-სხვა თემისანი იყვნენ და ერთს თემს მ ა ნ ლ უ თ ი ეწოდებოდა.

თად გამოორკვეული არაა, სახელდობრ რომელ წელს²⁾. ბევრ გვარი ცვლილება მოჰყვა თან მონგოლების შემოსევასა და ბატონობას, ღრმა კვალი გაავლო ამ ამბავმა ჩვენს ისტორიულს ცხოვრებას. მემათიანესაც თითქო გულმა უგრძნო, რაც მოელოდა სამშობლოს: იგი ჰგოდებს და სწუხს ჩვენს დამარცხებას, ოდესმე ლალისა და უძლიეველის დროშის დამცირებას... ეს დროშა აქამდე სჭებდა და გრგვინავდა მთელს მცირე აზიას, რისხვასა და ზარს სცემდა ყველას, ვინც-კი საქართველოს შეურაცხყოფას განიზრახვიდა და ეხლა—

²⁾ ვახუშტის თქმით, 1209 წ., იხ. „საქართველოს ისტორია“, გვ. 222. ბროსნეს და ზოგიერთ სხვა მეისტორიების სიტყვით, 1220 წ. იბნ-ალ-ათირი ამბობს, რომ 1220—1221 წ. ქართველებსა და მონგოლებს სამჯერ ჰქონიათ ომი და მესამე ბრძოლაში ქართველებისათვის ოც-და-ათი ათასი კაცი მოუკლავთ, *Histoire de la Géorgie, 1 part II liv, p. 492—493 n^o et n^o.*

ჰე, მუხთალო წუთი სოფელო! — «იქმნა უკუნ ქცევა სვე-სვიანისა, სრულისა და მაღალისა და საჩინოსი დავითიანისა დროშისა»³⁾. პირველმა დამარცხებამ დიდი ვნება და ზარალი არ მოგვიტანა, მხოლოდ ჩვენი თავ-მოყვარეობა შელახა, მარტო სახელი და აბრუ გაგვიტეხა მეზობლებში, რადგანაც მონგოლები სამშვილდეს მოვიდნენ და მერე უკანვე დაბრუნდნენ⁴⁾. უფრო საუბედურო იყო შემდეგი შემოსევა, რომელიც რუსუდანის მეფობას მოხდა და რომელმაც სრულიად ბოლო მოუღო და დაამხო საქართველოს თვით-არსებობა. დიდმა ჩინგიზ-ყაენმა ქვეყნების და-

³⁾ ქ.-ც-ბა, გვ. 347.

⁴⁾ ერთს ომში ქართველებსაც გაუმარჯვნიათ, მონგოლებისათვის უფლობნიათ. ასე ამბობს სომხების მეისტორიე ვარდანი. ეს სჩანს რუსუდანის წერილებიდან, რომელიც იმან ჰაჰა ჰონორე მესაძეს მისწერა. ამაზედ სრული ცნობები ნახე ბროსაეს Addit. et éclair. à l'hist. de la G. p. 301--303.

საპყრობლოდ გამოგზავნა თავისი ოთხი ნოინი ⁵⁾ ორმოცის ათასის ჯარითა. ნოინებმა იძულებულ ჰყვეს ხვარაზმელი ჯალალადინი გასულიყო საქართველოდამ და მერე თითონ მოედვნენ ჩვენს ქვეყანას „მსგავსად მკალთა“ ... მტრის წინ დადგომა აღარ შეიძლებოდა, ძალ - ღონე არ იყო. ჩვენმა სარდალმა მუხას ძე გოჭამ თავისის ხელით მოუკიდა ცეცხლი ტფილისს და გადასწვა. რუსუდანი ქუთაისში გაიქცა. ძღვეა-მოსილი მტერი ბასრის მახვილით მიესია უპატრონოდ დარჩენილს ერს, დაიწყო საშინელი სისხლის ღვრა, — „სავსე იყვნეს მოკლულთა მიერ ყოველნი ალაგნი, ქალაქნი, სოფელნი, ველნი,

⁵⁾ ნოინი მთავარ ერისთავს ნიშნავს — „ოთხთა ერისთავთა მთავართა, რომელსა ქართველნი ნოინობით უხმობენ“, ქ.-ც-ბა, გვ. 358. ნოინი იყო ცხენოსანის ჯარის უფროსი, თუმანისა ანუ ათი-ათასის თავი, აგრეთვე სამეფო სახლის უფლის-წულიც, ვახუშტი, გვ. 234, შენიშვნა.

ტყენი, მთანი, ხენი“... გული ჰშფოთავს და სული ჰძრწის, როცა აკვირდები ამ სისხლის მორევს, სადაც დიდთა და ჩვილთა აუარებელი გვამი სცურავს და თვითოეული უმანკო მახვერპლი ჰლაღადებს ცათა წინაშე⁶⁾. მაგრამ სისხლის ღვრასაც საზღვარი აქვს, სისხლისაგან დაცულა სიკვდილის მომავლინებელი ბოროტება იქნებოდა და ამიტომაც ძლეულმა ერისთვებმა ზავი მოსთხოვეს გამარჯვებულს მტერს. იმასაც ხომ მეტი-არაფერი ჰსურდა, — ზავი მტრის ბატონობას ჰნიშნავდა. მონგოლებთან ზავის დადება სანდო იყო, რადგანაც „ტყუილი სიტყვა ყოველადვე არა იყო მათ შორის“, „სიტყვა ტყუილი არ გამოვიდოდა პირით მათით“⁷⁾, მაგრამ რაკი ერთხელვე პირობით შეეკვროდნენ ვისმე,

⁶⁾ ქ.-ც-ბა, გვ. 359 — 361.

⁷⁾ იქვე, გვ. 361. ჩვენი მატიანე ქებით იხსენიებს მონგოლებს, მაგ.: „ყოველი სიბრძნე იპოუბოდა მათ შორის და ყოველი გონიერება მოეგოთ“ და სხ.

ზავის სიმტკიცეზედ თავის გამოდგმა იცოდნენ... ნოინებმა ნელ-ნელა დაიპყრეს მთელი სამეფო, გაინაწილეს, ყველა მხარეს თავისი საკუთარი მცველები დააყენეს („შანა“) და ხალხი გაჰბეგრეს, ხარჯი დაადეს. სულ ბოლოს რუსუდან დედოფალიც დამორჩილდა, მტერს თავი მოუხარა და, რასაკვირველია, მეფურს თვით-მპყრობელობაზედაც ხელი აიღო... ამ დროიდან დაიწყო მონგოლების ბატონობა. სწორედ ანავე დროსვე სცხოვრებდა მეფე გიორგი მეხუთე, ბრწყინვალედ წოდებული.

იმ დიდსა და გრძელს სივრცეზედ, რომელიც მონგოლების მფლობელობას უჭირავს, გიორგი V განმარტოებით სდგას და აღმოსაფლეთის ვარსკვლავსავით ჰბრწყინავს, ელვარე სხივსა ჰფენს წინაპართა სამეფო გვირგვინს. მთელს ოც-და-რვა წელს სამეფო ტახტიდგან ეს ვარსკვლავი აცისკროვნებდა სამშობლოს და ამ დროს განმავლობაში თვით სა-

მშობლოც ფენიქსებრ განახლდა, განსპეტაკდა, პატივი და ღიღება მოიხვეჭა. კრძალვითა და მოწიწებით ვუმზერთ ამ ღიდ-ბუნებოვანის მეფის ცხოვრებას, იმის მოღვაწეობას და არვიციტ, რა უფრო უნდა მეტად გვაკვირვებდეს—იმისი ძლიერება, თუ „სიბრძნე-გონიერება“ და მეცნიერება... მემატიანესაც ისე ღრმად ჰხიბლავს მეფის სიღიადე, ისე ანცვიფრებს იმისი ღიდ-ბუნებოვანება, რომ თითქო ენა ჩავარდნია და დასდუმებიაო: მე არ ძალ-მიძს შესაბამად ქება შევასხაო, დედის ერთა იყო და დედის ბუნება ვერც აიტანდა და არც შეეძლო სხვა იმის მსგავსი ეშვო, ყველა კაცზედ უმჯობესი იყო და სხ.⁸⁾), — ასე სჯის მეფეთა და კაცთა მსაჯულის მემატიანე!.. მართლაც-და, მთელის საუკუნოების განმავლობაში გიორგი მეზუთეს სწორი და ტოლი არა ჰყავდა, მის მოღვაწეობასა და მო-

⁸⁾ ქ.-ც-ბა, გვ. 426, 432, 450.

ქმედებას თავისი მსგავსი არ მოეპოვებოდა. ტყუილად-კი არ აღარებს „ქართლის ცხოვრება“ ამ მეფეს დავით აღმაშენებელს. ბევრი საერთო თვისება და ღირსება მოიპოვება მათ შორის, დიდად მიაგვანან იგინი ერთმანეთს, თითქო განგებამაც ერთ ნაირი ხვედრი არგუნა ამ ორ შესანიშნავ მეფეს, თითქო ბედის წერამ ერთსა და იმავე გარემოებაში ჩააყენა და მოათავსა ეს ორი საკვირველი კაციო...

საზოგადოდ ყველა კაცისა და განსაკუთრებით გვარგვინოსანის მოღვაწეობა ღრთა და ჟამთა ვითარებით უნდა განისაზღვროს. კაცის დიდ-ბუნებოვანება საქმითა და ნაყოფით იცნობება, მაგრამ ერთსა და მეორესაც დაშორებით მეტი ფასი სდევს, როცა ქვეყნისათვის მშრომლისა და გულ-შემატკივარის სარბიელი ეკლით მოფენილია. დიდ-ბუნებოვანი მეფე დაბრკოლებას არ ერიდება, ეკლით სავსე სარბიელს სთელავს და სტკეპნის,

ხელის შემშლელს გარემოებას თითქო-
იმორჩილებსო... ამიტომ, როცა რო-
მლისამე მეფის ცხოვრებასა და მო-
ქმედებას მსჯავრსა სდებენ, სულ პირ-
ველად იმას აკვირდებიან და იკვლევენ,
რა გვარს გარემოებასა და მდგომარეო-
ბაში იმყოფებოდა მეფე, რამდენად
მძიმე იყო იგი ტვირთი, რომელიც
მან კისრად იღო და რომელსაც ქვე-
ყნის მსახურება ეწოდება. ჩვენც ამ
გზას უნდა დავადგეთ.

II

რასაკვირველია, მონგოლების ბა-
ტონობამ საქართველოს სახელმწი-
ფო დამოუკიდებლობა მოსპო, თვით-
მპყრობელი სამეფო ტახტი ძირს დაა-
მხო. მეფე დიდის ხანის, ეგრედ წოდე-
ბულის ხაყანის ქვეშევრდომი შეიქმნა
და ამიტომაც სამეფო გვირგვინის მი-
ღება და ტახტზედ აბძანება ხაყანს
ეკითხებოდა, იმაზედ იყო დამოკიდე-
ბული. ხაყანი კიდევ სატახტო ქ. ყა-
რაყურუმში *) იჯდა და იმ სიშორი-

*) ეს სატახტო ქალაქი ააშენა ჩინგის ხა-

დამ განაგებდა თავისს თვალ-გადუ-
წვდენელს სამფლობელოს. იქ, იმ
ყარაყურუმს, მიეშურებოდნენ ტახტის
მემკვიდრენი და მეძიებელნი და მუხლ-
მოღრეკით ევედრებოდნენ თავიანთ
ქვეყნიურს მეუფეს მოწყალება მოი-
ღეო... არ შეიძლება ითქვას, რომ
ეს ყოვლად შემძლებელი მეუფე ძვირი
ყოფილიყოს მოწყალების გაცემაზედ,
არა, — იგი უხვად ურიგებდა სამეფო
სკიპტრას, მისი სიუხვე იქამდე მიდიოდა,
რომ ერთსა და იმავე დროს ორი და
სამი მეფე ებძანა ხოლმე სამეფო ტახტ-
ზედ, მაგრამ ამ გვარი სიუხვე ხომ
არავის ეპრიანებოდა. აქ საქმე იმა-
შია, რომ მეფობა ცალიერ სახელად
გარდაიქცა, თავისი პატივი და მნი-
შვნელობა დაჰკარგა, ბაგრატიონთა
თვით-მპყრობელობისა მხოლოდ აჩრ-
დილი-და დარჩა.

კიდევ კარგი, რომ მეფეს მარტო

ნის შვილმა ოლოდამ. იგი მდებარეობდა მდი-
ნარე ორკონის მარცხენა ნაპირზედ, ამურის მი-
დამოში, H. de la G. p. 485 n 4.

ერთი ბატონი ჰყოლოდა, ვინ ინაღვ-
ლიდა, რომ იგი მხოლოდ მონგოლ-
თა მეუფის ხაყანის შორჩილი ყო-
ფილიყო. სავალალო ის უფრო გაზ-
და, რომ მეფეს სხვა ბატონებიც თავს
შემოეხვივნენ. ასეც უნდა მომხდარი-
ყო, რადგანაც სატახტო ყარაყურუმი
შორს მანძილზედ იყო და ხაყანის
ქორებულ მხედავი თვალიც-კი ვერ
სწვდებოდა ვრცელს სამფლობელო-
სა. არ უნდა დაევიწყოთ, რომ ჩინ-
გიზ-ყაენის მემკვიდრეებმა გაიყვეს მონ-
გოლების უზარმაზარი სამკვიდრე-
ბე და თითოეულს მემკვიდრეს სა-
კუთარი ნაწილი ერგო. ამ ნაირად
დაარსდნენ საყუენოები. ამ საყუენოებს
თავს დასტრიალებდა ხაყანი, უზენა-
ესი ძალა ყარაყურუმში სუფევდა და
ამიტომ ყაენი ხაყანს ემორჩილებო-
და¹⁰). გაყოფის დროს საქართვე-

10) ხაყანის ქვეშევრდომობა პირველად უარ-
ჰყო ყაზან ყაენმა, რომელმაც 1295 წ. და-
იპყრო მონგოლთა სამფლობელო, H. de la
G. p. 615, n⁵. მაჰმადიანობის გავრცელე-

ლოც ცალკე ყაენს ერგო და, რასაკვირველია, მეფეს ახლო ბატონი გაუჩნდა — ყაენი. მძიმე და ძნელი შეიქმნა მეფის მდგომარეობა. ჯერ ერთის ბატონობა ხომ ვაი ვაგლახია და ორისა უფრო უარესი უნდა ყოფილიყო. სიბრალულის თვალით უცქერი ამ მდგომარეობას, გულ-წრფელად სწუხ, რომ ოდესმე მძლავრი და თავ მომწონებავრატოვანი ორ ცეცხლ შუაა, არ იცის, რა ღონე იძიოს, ვის და როგორ ასიამოვნოს, რა ნაირად მოაწყოს თავისი დამოკიდებულება. და სამწუხარო კიდევ ისაა, რომ ბევრჯელ თვით ნოინიც-კი მეფის მზრძანებელია... დიად, მოხდებოდა ხოლმე, რომ ნოინი თავის ნებაზედ განაგებდა საქართველოს, ჰმართვიდა სამეფოს. ასეთნი იყვნენ, მაგ., ხუტლუშა და სადუნი ¹¹⁾).

ამ პოლიტიკურმა წეს-წყობილებამ,

ბა მონგოლთა შორის ამ ყაზან ყაენის დროდამ იწყება.

11) ქ.-ც-ბა, გვ. 412, 426.

როგორც უკვე შევნიშნეთ, სრული-
ად გაანადგურა ბაგრატიონთა მე-
ფობა. თვით მეფობა სათამაშო ბურ-
თად გარდაიქცა ხაყანის ხელში, სა-
მეფო ტახტი თითქმის სამასხაროდ
გახდა. მონგოლებმა პირველადვე ხე-
ლი შეუწყეს ამ გარემოებას და რა-
ტომაც არა, როცა მეფობის დამცი-
რება ერს სასოწარკვეთილებაში ჩააგ-
დებდა და გულს გაუტეხდა. საქართ-
ველოს დაპყრობას თან მოჰყვა ეგ-
რედ წოდებული უმეფობა, რომელიც
რამდენსამე წელს გაგრძელდა. იმას
ზედ დაერთო ორ-მეფობა და შემდეგ-
ში ხომ ყველა ეს მასხრობა დაგვირ-
გვინდა სამ-მოქმედებიან კომედით—
ეგრედ წოდებულ სამ-მეფობით ¹²⁾.

12) უმეფობა—შემდეგ რუსუდანის სი-
კვდილისა, როცა იმისი შვილი დაუთო ნარი-
ნი ყაენთან იმყოფებოდა და ლაშა გიორგის
მემკვიდრე კიდევ პატიმრად იყო სულთან ყა-
ისდნის საბრძანებელში. იგი პატიმრად ჰყვეს
რუსუდანის ბრძანების გამო. ორ-მეფობა
იქ დროს ეწოდება, როცა ორივე დაუთო,

უმეფობას კიდევ რაიმე საბუთი მო-
ვზოვებოდა, რაიმე *raison d'être*-ი
ჰქონდა, მაგრამ ორ მოქმედებიანი
კომედია — ორ-მეფობა ულო ყაენმა
განგებ შეთხზა ჩვენის სამეფო ტახ-
ტის დასამცირებლად. დიდი სჯა და
ბჭობა არ იყო საჭირო: მემკვიდრე-
ობის ძალით, ისტორიულის საბუ-
თების მიხედვით მეფობა ლაშას
შვილს ეკუთვნოდა. მართალია, რუ-
სუდანის შვილს, დავით ნარინს თი-
თო-ოროლა მომხრე ჰყვანდა, თით-
ქო იმის სასარგებლოდაც შეიძლებო-
და კიდევ მცირედი რამე თქმული-
ყო ¹³⁾, მაგრამ სრული სიმართლე-კი

რუსუდანისა და ლაშას შვილი, ერთად მე-
ფობდნენ, ერთს სამეფო ტახტზედ ისხდნენ.
ეს ორ-მეფობა სულ სხვაა და საქართველოს
ორ-მეფობად გაყოფა კიდევ სხვა. სამ-მეფობას
უწოდებენ იმ ხანას, როცა დიმიტრი თავდა-
დებულის სამი შვილი — დავით VI, ვახტანგ
III და ყრმა გიორგი ბრწყინვალე მეფეებად
ირიცხებოდნენ, სამნივე ერთად ქართლის მე-
ფეებად ითვლებოდნენ.

13) იოქვა კიდევ, ქ. ც-ბა, გვ. 381.

იმას ჰღალადებდა, რომ დავით V აბ-
 ძანდეს მამა-პაპათა ტახტზეო... ხა-
 ყანმა და ულო ყაენმაკი სხვაფრიც
 მოახერხეს: ერთად ორი მეფე დააბ-
 ძანეს ტფილისში, — ორსავე ერთ ნაი-
 რი უფლება აქეთო!.. მეტიც საჭირო
 არ იყო. დიდი ჭირი და სენი შესძღ-
 ნა ამ ამბავმა ჩვენს სამშობლოს.
 ხალხმა და განსაკუთრებით მთავარ-
 ერისთავებმა პატივი და რიდი დაჰ-
 კარგეს ტახტისა და მეფისა. ამას დი-
 დი გავლენა ჰქონდა საქართველოს
 მომავალს ბედზედ. ის უბედურება,
 რომელსაც სახელად სამ სამეფოდ
 გაყოფა და ხუთსამთავროდ განაწილება
 ჰქვიან, პირდაპირი შედეგი იყო მონგო-
 ლების ბატონობისა და იმათის, პო-
 ლიტკურის მანქანებისა. აქ, ამ ბა-
 ტონობასა და მანქანებაში ჩაისახა ბო-
 როტება, რომელიც ნელ-ნელა ასუს-
 ტებდა და ჰღრღნიდა ჩვენს ერთობას.
 ბოლოს ხომ ამ ბოროტებამ აშკა-
 რად თავი იჩინა მეთხუთმეტე საუკუნე-
 ში...

III

რასაკვირველია, მეფობისა და ტახტის დამცირებას ზედ მოჰყვა მთავარ-ერისთავთა გაძლიერება და „განდიდება“. რა-კი მეფე ხაყანისა და ყაენის კასადი შეიქმნა, მისი ყურ-მოჭრილი ყმა გახდა, მთავარნი და ერისთავნიც გალალდნენ, თავს გავიდნენ, თუ შეიძლება ასე ითქვას, აღვირი აიწყვიტეს და ამიტომ თემის განგება და მართვა პირაუ საქმედ გაიხადეს, თავისს საკუთრებად გარდაიქციეს. ასეც უნდა ყოფილიყო და ეს მოვლენა პირდაპირ მომდინარეობდა საქართველოს სამეფო წყობილებიდან. მთელი ჩვენი პოლიტიკური ცხოვრება ცხადად ამტკიცებს ერთს უტყუარსა და საყოველთაო ამბავს: როცა მეფე და ტახტი უძლურ ყოფილა, მაშინ დიდებულნი და მთავარნი გაძლიერებულან, „განდიდებულან“. იმასაც ვხედავთ, რომ ხშირად ეს გაძლიერება თავ-გასულობამდე მისულა. მიზეზი ცხადია: ძველი საქართველო ფეოდა-

ლური სახელმწიფო იყო, სადაც ფეოდალობასა და მალალ წოდებას მეტად დიდი გავლენა ჰქონდა, დიდი პატივი და ღირსება ეპყრო¹⁴⁾. ამ ფეოდალობას თავს უჭერდა და ჰლაგმავდა მხოლოდ მეფე და ისიც მარტო მაშინ, როდესაც თითონ ძლიერი იყო და ღონე შესწევდა. მონგოლების ბატონობამ მეფე უბრალო ვასალად გარდააქცია და ამის გამო ფეოდალობამაც თავი წამოჰყო, წელში მაგრა გაიმართა, ურჩობა და ამაყობა დაიწყო. თვით მონგოლებიც ესმარებოდნენ და ხელს უწყობდნენ ფეოდალების გაძლიერებას, რადგანაც ეს მათთვის სასარგებლო იყო. მართლაც-და, როცა დიდ კაცობა ჩვენში ვალადდებოდა და გაკადნიერდებოდა ხოლმე, მაშინ მყუდროებისა და წესიერების მაგიერად შუღლი და შფო-

14) ამ საგნის შესახებ იხ. ბროსსეს Introduction, p. LXXIX—LXXXV, სადაც განმარტებულია წოდებრივი წყობილება საქართველოსი.

თი იბადებოდა. ეს უკანასკნელი ხომ ასუსტებდა ერის ძალ-ღონეს და უცხოელ მტრის ბატონობას უფრო ფრთებს ასხამდა. მონგოლების დროსაც ასე იყო და რა საკვირველია, რომ იგინი ზრუნავდნენ შფოთი და შინაური აღრევა არ დაჰკლებოდა საქართველოს. ჯერ ისევ პირველადვე უმეფობამ დიდი უწესოება და შუღლი დაჰბადა ფეოდალთა შორის, — „თვითოეული თავადი თავისა თვისისათვის გააგებდა და ზრუნვიდა“. ამ არეულობაში მეფური ძალა ხელთ იგდო ევარსლან ბაკურციხელმა, „კაცმა საკვირველმა“, „ღრმად მოუბარმა, მხნედ მეომარმა“, თუმცა-კი ღარიბმა და ღატაკმა, „არა რას საქონლისა პატრონმა“. ამ მართლაც და საკვირველსა და საოცარს კაცს, რომელსაც, მათიანის თქმისა არ იყოს, „კნინლა სახელი მეფობისა ეპყრა“, წინაპირველად „ყოველნი წარჩინებულნი“ ემორჩილებოდნენ, მაგრამ მერე კი განუდგნენ: თვითოეულმა მთა-

ვარმა თავისკენ გაიწია... გაქრა მორ-
ჩილება და წესი, გამეფდა არეულო-
ბა და შუღლი. მთლად დაიშალა და
დაირღვა სახელმწიფო ცხოვრება. და
როცა ამ ყოფა-ცხოვრებას თვალს
აღვენებთ, ასე გგონიათ, თითქო ეს
რაინდული და ოდესმე ბრწყინვალე
დიდ-კაცობა განადირდა და გაველურ-
დაო!.. უეჭველია, რომ ხალხი დიდ-
ხანს ვერ აიტანდა ამ მდგომარეობას,
ცხოვრება ჰლამიდა ჩამქრალიყო, თუ-
კი საქმესაიდგანმე არ ეშველებოდა.
საბედოდ, საქმეს-კი ეშველა, მაგრამ
თავი მიზნები, რომელმაც იგი მდგო-
მარეობა გამოიწვია, ისევ ხელ უხლე-
ბელი დარჩა... მთლად საქართველოს
დიდებულნი შეიკრიბნენ და გადას-
წყვიტეს: ლაშა გიორგის შვილი მო-
ვითხოვოთ საბერძნეთიდანამო, ჩად-
განაც, თუ არ მეფეს, ჩვენ ერთმა-
ნეთს ვერ დავემორჩილებითო, წე-
სად არა გვაქვსო¹⁵). რასაკვირველია,

15) ქ.-ც-ბა, გვ. 377.

ბატონის დაუკითხავად არა შეიძლება
 ბოდა-რა, უიმისოდ მეფის მოყვანა
 აბა როგორ მოხერხდებოდა და ამი-
 ტომ ნოინებს მოახსენეს ყველაფერი
 და იმათის დახმარებით სულთანმა ქარ-
 თველებს მოსცა ლაშას შვილი და-
 ვით, რომელიც პატიმრად ყოფისაგან
 გარეგნობით სრულიად შეცვლილიყო,
 ადამიანის სახე და იერი დაეკარგა.

მაგრამ მეფობამაც ვერ შესცვალა
 შინაური უწყესობა, ფეოდალების არე-
 დარევა, და ვერც შესცვლიდა, რად-
 განაც საზოგადო მიზენი და გარემოე-
 ბა ხელ-უხლებლად დარჩა. რაკი ერთ-
 ხელვე საქართველოს პოლიტიკური
 მაჯა ყარაყურუმში სცემდა და ამიერ-
 თა თუ იმიერთ ბაგრატოვანი ჩინგიზ
 ყაენის ტახტის ყმა გარდაიქცა, რაკი
 ტფილისსა და ქუთაისში განჰქრა სა-
 ხელმწიფოებრივი თვით მპყრობელო-
 ბა, მაშინ ცხოვრება ერთსა და იმავე
 დონეზედ დადგა და ფეოდალობასაც
 ფრთები ვერ შეეკვეცებოდა. ასე და
 ამ გვარად პოლიტიკურმა მორჩილე-

ბამ, კასალოზამ დაჰბადა ფეოდალების ურჩობა; ერთმა და მეორემ კიდევ სულ ბოლოს საქართველო დაამხო, დაჰქსაქსა... აი სად უნდა ვეძიოთ იმისი მიზეზი, რომ XV საუკ. „სრულიად საქართველომ“ თითქმის ყოველივე მნიშვნელობა დაჰკარგა მეზობელ ერთა შორის.

კიდევ კარგი, რომ მონგოლებს რაიმე სასარგებლო წესი შემოეღოთ, რომელიმე გამოსადეგი დაწესებულება დაემყარებინათ საქართველოში. ყოვლად შეუძლებელი და მოულოდნელი იყო მათგან ქვეშევრდომს ერს რაიმე სიკეთე ენახა, გამოსადეგი რამე ესწავლა, გადმოეღო; და ეს იმიტომ, რომ თითონ მონგოლებს არა მოეპოვებოდათ-რა: მთელს იმათს ავლა-დიდებას შეადგენდა თითო ოროლა ნაწყვეტი ჩინურის სიბრძნისა და საომარი წეს-წყობილება. მონგოლთა ცხოვრება საომარ რიგზე და სალაშქროდ იყო მოწყობილი, მათი სამფლობელო სახედრო სახელმწიფოს

წარმოადგენდა ¹⁶⁾ და თვით ეგრედ წოდებული ურდო სალაშქრო ბანაკი გახლდათ და სხვა არაფერი. მთელი მათი სიცოცხლე ომიანობასა და სისხლის ღვრაში დაილია და ბოლოს ხომ, რაც მახვილით დააარსდა, მახვილმავე ჰშთანთქა და იმსხვერპლა. . დაიჭირეს თუ არა საქართველო, მონგოლებმა მაშინვე სალაშქროდ მოაწყეს მისი მართვა. მთელი საქართველო თუმნებად გაჰყვეს; თუმანი კიდევ სამხედრო საერისთაოს შეადგენდა, სალაშქრო სამოურავოს, თუ შეიძლება ასე ითქვას. თუმნის მთავარს, ბეგრის მთავარს ათი ათასი მხედარი ებარა და ეს მხედრობა სალაშქროდ უნდა გამოეყვანა, როცა უბრძანებდნენ. უწინდებული მთავარ-ერისთავი თემის სრული მმართველი იყო და, სამხედრო საქმეებს გარდა, სხვაც ბევრი რამე ეკითხებოდა, მრავალ გვარი

¹⁶⁾ Шлоссеръ, Всемир. Ист., т. III, стр. 96—97.

მოვალეობა და უფლება ჰქონდა მი-
 ნიჭებული. ეხლა-კი იგივე მთავარ-
 ერისთავი de facto მარტო ჯარის უფ-
 რობი შეიქმნა. რადგანაც პირველად
 ნოინებმა ერთმანეთში გაინაწილეს
 დაპყრობილი საქართველო, ამიტომ
 თითოეულს ნოინს რამდენიმე თუმნის
 მთავარი ერგო წილში, მთელის ქვეყ-
 ნისაგან ერთი უზარმაზარი ბანაკი
 შესდგა, სადაც საუკეთესო ვაჟკაცო-
 ბა ყოველ წამს მზად იყო სალაშ-
 ქროდ. მონგოლებიც, რასაკვირვე-
 ლია, მარტო ამას ეძებდნენ, რადგან-
 ნაც მათი სიცოცხლე მთლად განუწყ-
 ყვეტელს ლაშქრობას უნდებოდა.
 შემდეგში, როცა ულო ყაენმა არ-
 ლუნი გამოგზავნა საქართველოში
 მცხოვრებლების აღსაწერად, აღწერა
 სამხედრო საზრისის გამოც მოახდი-
 ნეს: უნდა შეეტყობთ და ვარაუდი აც-
 ლოთ, რამდენის მეომარის გამოყვანა
 შეიძლებოდა საქართველოდამ და რა
 სურსათის გამოტანას მოახერხებდა
 ხარჯით დატვირთული ერი. როგორც

ვიციტ, ათზე ერთს „სრულისა მიწისა მქონებელს“ გლესს განუჩინეს ლაშქრად გასვლა. სულ შესდგა ცხრა თუმანი, ანუ ოთხმოც-და-ათი ათასი მხედარი¹⁷⁾. ეს ამოდენა ვაჟკაცი თავ-განწირვით სისხლს ღვრიდა ომის ველზედ და მერე იციტ ვის გულისათვის? — მოსისხლე მტრის გასაძლიერებლად!.. მთელი მცირე აზია და ეგვიპტე ამ ვაჟკაცობის სისხლით მოირწყო და გაიჩინთა... და უცხოეთს ვინ - ლა იტყვის, — ხშირად ეს ძვირუასი სისხლისამშობლოშივე იღვრებოდა, ხშირად ქართველი ქართველობასავე ჰქლოტდა და ჰმუსრავდა, იმიტომ-რომ მონგოლებს ასე ეპრია-

17) ქ.-ც-ბა, გვ. 387. აღწერა მოხდა 1258 წ. ვახუშტის აზრით ათს კ ვ ა მ ლ ს გლესზედ მეათე მოლაშქრედ უნდა წასულიყო. ბროსსეს არა სჯერა, თუ ამოდენა ლაშქრის გამოყვანა შეეძლო იმ დროს ქართლ-კახეთსა, H. de la G. 551, n², მაგრამ მისი მოსაზრება, ჩვენის შეხედულებით, ნამდვილს საბუთებზედ არ არის დამყარებული.

ნებოდათ!...არ შეიძლება ესთქვათ, რომ
 მონგოლებს სამხედრო ნიჭი და ალ-
 ლო აკლდათ, არა, — იმათ კარგად ეს-
 მოდათ, ვინ როგორი მოლაშქრეა.
 რასაკვირველია, პირველადვე შეიგნეს
 ქართველთა ვაჟკაცობაც და ამიტომ მე-
 ტი-ლა იყო; როცა დავით მეფემ ყაენს
 მოახსენა: «არა არს ჩვეულება ქართ-
 ველისა, რათა მტერი იხილოს და
 ზურგი შემოაქციოსო»... ომსა შინა
 სიმტკიცეს მონგოლებიც ჰხედავდნენ
 და ქართველობა ლაშქრობის დროს
 მოწინავე რაზმად ჰყვანდათ კიდევ.
 ამას თანამედროვენიც ჰმოწმობენ¹⁸⁾,
 მაგრამ, რაც უნდა იყოს, დაუსჯრო-
 მელმა ომიანობამ თვით რაინდული
 ივერიატ-კი შეაწუხა, დაუსრულებელ-
 მა მახვილის ხმარებამ დრტვინვა და
 ვაება გამოიწვია ხალხში. საყურად-

18) სჩვათა შორის, სომხების მწერალი მა-
 ლაქია ბერი, *Addit. et éclaircis*, p. 446,
 თუმცა იგი თავისს თანამემამულეებსაც პირველს
 რაზმში აყენებს.

ღებო კიდევ ისაა, რომ ეს უკმაყოფილება პირველ ხანებში მოხდა და ალბად ხალხი დიდად უნდა შეწუხებულიყო, როცა თავი გამოიღო. ცარიელის ვაგებითა და გოდებით არა გაკეთდება-რა, საქმეს არ ეშველება. სხვა ღონისძიება იყო საჭირო და ქართველებმაც შეთქმულობა განიზრახეს, დააპირეს სამშობლოს განთავისუფლება. შეთქმულობა გოხტის თავს მოხდა და იქ, იმ მიყრუებულსა და მივარდნილს ადგილს, ჩუმად შეიკრიბნენ საუკეთესო მამულიშვილნი. ყრილობაზედ თითქმის ყველა ამიერი და იმიერი მთავარი დაესწრო. საუბედუროდ, საქმე სხვაფრივ დატრიალდა: მტერი თავს დაესხა კრებას და შეთქმულნი შეიპყრა, ძლივს თითო-ორი-ლამ გააშწრო¹⁹⁾. ამ პირველმა შეთქმულობამ კიდევ კარგად ჩაიარა, არავის არა დაუშავდა რა. სულ სხვა ნაირად გათავდა მეორე შეთქმულობა,

19) ქ.-ც-ბა, გვ. 375.

რომელსაც მარტო უცხოელნი მწერალნი მოგვითხრობენ. 1249 წ. ლაშა გიორგის შვილმა დავით V, ნადიმობის დროს, როცა ყველანი „ჩვენებურად“ ღვინით შექეიფებულნი იყვნენ, გამოაცხადა მონგოლები უნდა გავდევნოთ... ამაზედ ყველანი დასთანხმდნენ, ერთის მთავარის გარდა, სახელდობრ ავაქისა. მეფეს განზრახვა მალე შეუტყეს, ხელ-ფეხ შეკრული წაიყვანეს ყაენთან და მთელი სამი დღე მათრახითა და ჯოხით სცემდნენ. რასაკვირველია, დიდებულთაც არ ასცდათ ეს შეურაცხება. შემდეგ მონგოლთა ჯარი მოედო საქართველოს და თავს ზარი დასცა ილაჯ-გაწყვეტილს ერს²⁰). საჭიროა გვახსოვდეს, რომ როგორც პირველისა, ისე მეორე შეთქმულობის საბაზი უფრო სამხედრო ბეგარა იყო. სწორედ მძიმე იყო და

20) H. de la G. p. 534, n^o. იხ. აგრეთვე Addit. et éclaircis. p. 430, სადაც კირაკოსი მოგვითხრობს ამ ამბავს.

ძნელად ასატანი მონგოლთა სამხედრო უღელი და თვით ვაჟკაცობით განთქმული ქართველიც-კი იხრებოდა იმ უღლის ქვეშ, სცდილობდა როგორმე თავი დაეხსნა. სამწუხაროდ, ბოლომდე ედგა ქართველს იგი უღელი და თუ შემდეგში შეთქმულობა ველარ გაჰბედა, ეს იმიტომ-კი არა, ვითომ ტვირთი შეუმსუბუქდა, სრულგებითაც არა, — დიდმა სისხლის დენამ ქართველი დაასუსტა და თავისუფლების ხალისი შეუმცირა...

V

მონგოლებმა საქართველო მარტო სისხლის ღვრასა და სამხედრო ბეგარას როდი დააჯერეს. მართალია, მთელი მათი სიცოცხლე ომიანობას უნდებოდა, მაგრამ ომიანობისათვის, მახვილსა და მკლავს გარდა, სარჩო და სურსათია საჭირო. ხოლო იგი ხალხი, რომელიც განუწყვეტლივ ომიანობას მისდევს და სხვათა ერთა დამონავება და ქლევთა ხელობად გარდუქმნია, თითონ მოკლებულია ეკო-

ნომიურს ძალ-ღონეს და სხვების პირში შემაცქერალია, დავლასა და ძარცვაზედ უჭირავს თვალი. ასეთნი იყვნენ მონგოლებიც. ისტორიულს ას-პარეზზედ გამოსვლის უმაღლვე მათ სხვების დამონავება დაიწყეს, ომს მი-ჰყვეს ხელი. სარჩო-საბადებლად-კი „ხარაჯა“ და დავლა გაიხადეს ამიტომაც ვისაც-კი დაიპყრობდნენ, მაშინვე ხარ-ჯით დატვირთავდნენ ხოლმე. და რადგანაც მონგოლების ქონებრივი საღარო თითქმის სულ ცალიერი იყო და მათ არც მრეწველობა და არც სხვა გვარი წარმოება არ მოე-პოვებოდათ, ამიტომ ხარჯს დიდს ადებდნენ დაპყრობილს ხალხს. მათი ეკონომიური უღელი ნაკლებად მი-მე არ იყო სამხედრო ბეგარაზედ. ამ უღელს ხალხი კიდევ როგორმე გა-უჭირებლად აიტანდა, თუ საუკეთე-სო მშრომელი ვაჟკაცობა მუდამ ია-რალს ქვეშ არა მდგარიყო, მაგრამ საქმეც ისაა, რომ სამხედრო ბეგარას-ზედ „ხარაჯაც“ დაერთო. საქართვე-

ლო ორ-გვარად შეჰხუთეს: სისხლის დენას არ დააჯერეს, ქონებაც ხელი-დამ გამოაცალეს. სისხლის ნიაღვარს თან მიჰქონდა ქართველის სარჩო-სა-ბადებელიც და ყოველსავე ამას ჰყლა-პავდა იგი ვეშაპი, რომელსაც საერთოდ მონგოლი ეწოდება. ხარბი და გაუმაძღარია ეს ვეშაპი და როცა აკვირდები, თითქო უძირო სტომაქი აქვსო. მთელი სისხლის ზღვა შესვა ამ ვეშაპმა, აუარებელი სურსათი შეს-ქამა და მოინელა!..

როცა არღუნი გამოგზავნეს მკვიდრ-თა აღსაწერად, მან მთლად ერის ქონება და სიმდიდრეც შეიტყო, ყველაფერი იანგარიშა და ანუსხა, — „კაც-თაგან პირუტყვთამდე, ყანით ვენახამდე და წალკოტით ბოსტნამდე“ 21). ეს იმიტომ, რომ შეუწყნარებელსა და სხვის მაცქერალს მტერს ჰსურდა, რაც შეიძლება, ბევრი სიმდიდრე გაეგლიჯა დაპყრობილებისათვის. ყვე-

21) ქ.-ც-ბა, გვ. 387.

ლას ხარჯი დაადეს, — დიღსა თუ პა-
ტარას, გლებსა თუ თავადს; თითო-
ეულს თავისი ხვედრი გარდასახადი
შეჰქონდა ბატონის სალაროში — ხე-
ლოსანს, ვაჭარს, მჭედელს, მეთევ-
ზეს, მადნის მუშას. სიხარბემა და ან-
გარებამ თითქო საზღვარი და დასას-
რული არ იცოდნო, მთელს ქვეყანას
სიღარიბე და სიღატაკე მოეფინაო, —
ასე მოგვითხრობს თანამედროვე მწე-
რალი და სრულიად მართლაც მო-
გვითხრობს 22). მონგოლები ყველა-
ფერს საქიროებდნენ, უარს არაზედ
ამბობდნენ და ხარჯიც მრავალ გვა-
რი შემოიღეს. ულო ყაენმა, მაგ.,
დააწესა ხარჯში აელოთ ხორბალი,
ბრინჯი, ღვინო, ტომრები, ცხენის
ნალი, მშვილდის ლარი, ისარი; ოც
თავს საქონელზედ ერთი თავი და 20
თეთრი. ვისაც გადახდა არ შეეძლო,
შვილებს ართმევდნენ გირაოდ 23).

22) Addit. et éclaircis. p. 432, კირა-
კოზის ცნობანი.

23) *ibid* კირაკოზზე ხარჯს საზოგადოდ აღ-

მხოლოდ სასულიერო წოდება გა-
დარჩა ხარჯს, სხეებს-კი გარდასახადი
დააწვა ტვირთად. ასე გასინჯეთ, ბავ-
შესა და უძლოურს მოხუცსაც-კი, თხუთ-
მეტ წლიდამ სამოც წლამდე, სამოცი
თეთრი უნდა ეძლიათ სულზედ. და
ვთი იმის ბრალიც, ვინც ამ ხარჯს
თავიდამ აიცილენდა, ხარჯის მკრეფელს
დაემალებოდა, — დაიჭერდნენ თუ არა,
ხელ-ფეხ შეკრულს უწყალოდ სცემდ-
ნენ ჯოხით, სანამდე ტანი არ დაუ-
ლურჯდებოდა, ვიდრე მთლად ხორ-
ცი არ დაუსისხლიანდებოდა ²⁴). და-
წესებულს ხარჯს კიდევ ვინ ინ-
აღვლიდა, რომ სხვაფრივ მაინც
ცოტად შელავათი ჰქონოდათ მკვიდრ-
თა, მაგრამ მონგოლები ხარჯს
არა სჯერდებოდნენ და, როცა სად-
მე მივიდოდნენ, ყველაფერი მუქთად
და უფასოდ უნდოდათ: ცხენი, სას-

წერს და, რასაკვირველია, ეს ხარჯი ქართვე-
ლებსაც ედოთ.

24) *ibid*, p. 450—451.

მელი, საქმელი, საცმელი; მათთან არაფრის გამოჩენა არ შეიძლებოდაო, რისიმე შენახვა შეუძლებელი იყო²⁵); ძარცვა - გლეჯა გახშირდა, თითქო წესად გარდაიქცა. გაუმადლო-რობამ კიდევ იქამდე მიაღწია, რომ მეფის სამზარეულოში ცხვარი რომ დაეკლათ, იმაზედაც „ხარაჯას“ იღებდნენ ასე იქცეოდა მეფის კარს მყოფი ვილაცა სპარსი ხოჯა—აზიზი²⁶). ძნელი და სათაკილო იყო ამ გვარი მდგომარეობა. მეფემაც ვერ მოითმინა და ხმაღს ხელი წაივლო, „რამეთუ ვერ თავს იღო ესოდენი შეურაცხება“... საუბედუროდ, განდგომამ უნაყოფოდ ჩაიარა, მეფე და იმისი მომხრე სარგის ჯაყელი დააძარცხეს და დავით V იძულებული შეიქმნა კისერი მოეხარა ყაენის წინაშე... საყურადღებო კიდევ ისაა, რომ, სა-

²⁵) *ibid*, p. 426—427.

²⁶) ქ.-ც-ბა, გვ. 389. ამ ხარჯს ტალმა-ერქვა.

ზოგადო ხარჯს გარდა, მონგოლებმა განსაკუთრებული სამხედრო გარდასახადიც შემოიღეს. თუმის მთავრისათვის თითო სოფელს დღეში უნდა ეძლია ორი ცხვარი და ორი დრაჰკანი, ათასის თავისათვის ამისი ნახევარი; გარდა ამისა, თითო ცხენის შესანახად დადებული იყო სამი თეთრი²⁷). ერთის სიტყვით, უხარჯოდ აღარა დარჩა-რა და მონგოლების ფინანსებურმა წესმა ისე მაგრად შეზოჭა საქართველო, რომ ხსნა არსადამ იყო, — „შევიწროებული იყო

27) Introduction, CLX, § 16. ს ა ყ ა ე-
ნ ო დ ცალკე ბაჟი იყო—სამი თეთრი ასს სა-
თირზედ, რაც-კი რამე გაიყიდებოდა ტფილის-
ში. აქ საჭიროა ვიცოდეთ, რომ დრაჰკანი
ოქროს ფულია და ექვსი აბაზი ღირდა, თე-
თ რ ი ვერცხლის ფული იყო შაურად ღირე-
ბული. ს ა თ ი რ ი—3 მან. 60 კაპ. მეტი არც
ის იქნება, რომ, ჩამჩიანის სიტყვით, საქარ-
თველოსა და სომხეთს დაადეს ხარჯად სამო-
ცი ათასი ოქროს ფული, H. de la G. p.
551, n².

მეფე და ყოველი საბრძანებელი მისი აღეთვალვისაგას არღუნისაო“...

VI

თვით-არსებობის მოსპობა, ყმობა ერისა სხვა ფერსა სდებს მის შონაურს ცხოვრებას. მაშინ ერის მთელი აგებულება მოღუნებულია, ყველა ძარღვი მოშლილია. ცხოვრება რიგსა და წესზე არ მიმდინარეობს. ზნე-ჩვეულება, სარწმუნოება, ერთის სიტყვით—ყველაფერი, რაც-კი ერის „წმიდათა წმიდას“ შეადგენს, შერყეული და დარღვეულია. ეს ბოროტება თან მოჰყვა, რასაკვირველია, მონგოლების ბატონებასაც. ასეც უნდა მომხდარიყო, რადგანაც უცნაურმა და სასტიკმა ქარიშხალმა დაჰბერა ჩვენს ცხოვრებას და ეს უკანასკნელი წაჰლეკა და სახე უცვალა. რა კი ქარიშხალის გამო ცხოვრების ჩარხი უკუღმა დატრიალდა, ცხოვრებასაც ყველაფერში უკუღმართობა დაეტყო. სარწმუნოება ხომ ღვთიური, უზენაესი ძალაა, როგმელსაც ერისა და კერ-

ძოდ აღამიანის სული და გული უპყრია. ეხლა ამ ცხოველ-მყოფელმა ძალამაც-კი პატივი დაჰკარგა და ქრისტიანობა იქამდე შეილახა, რომ თვით ქრისტიანობის მლალადებელი და მქადაგებელი სასულიერო წოდება ბოროტების სადგურად გარდაიქცა. ხანდახან ამ წოდების პირველი წარმომადგენელი — მღვდელ-მთავარიც კი ზნეობით გახრწნილს არსებას წარმოადგენდა, იგი იყო „ლალ-ამპარტავანი, ანგარი, ბოროტის მყოფელი, უწესო“... სარწმუნოება ისე დამცირდა, ისე ძრიელ აეხადა პატივი და სიყვარული, რომ ეკკლესიებისა და მონასტრების ძარცვას ხელი მიჰყევს... და ვინ? — „მთავართა იწყეს ხელის შეხებად საყდართა და მონასტერთა!“²⁸⁾ საკვირველი აქ არა არის-რა, რადგანაც მონგოლებმა მოჰფინეს ეს ბოროტება ჩვენს ქვეყანას: პირველადვე, სხვა-და-სხვა ბარბაროსობას

28) ქ.-ც-ბა, გვ. 414—215.

გარდა, იმათ დაიწყეს ეკკლესიების
ძარცვა, ხატებსა და საეკკლესიო ნივ-
თებს ძვირფასს სამკაულსა ჰგლეჯდნენ,
წმინდანების გვამს სძრცვიდნენ და
სხ.²⁹⁾ მართალია, მაჰმადიანობის მი-
ღებამდე მონგოლებს არა სძულდათ
ქრისტიანობა, თითო - ოროლა ყა-
ენმა, ასე გასინჯეთ, ქრისტიანობა
კიდევ აღვიარა და რომის პაპის
მადლობა დაიმსახურა³⁰⁾, მაგრამ
ეს იმათ მაინც არ უშლიდა ქრის-
ტიანობის შეგინებას. მეტადრე მაჰ-
მადიანობის შემდეგ საშინელი დევ-
ნა აუტეხეს ქრისტიანობას. საუკუ-
ნოდ სახსოვარი დარჩება ბარბარო-
სობა ნაეროზ ნონისა, რომელმაც
მუსრი გაავლო ქრისტიანებს, მრავა-
ლი ეკკლესიის მსახური გაქლიტა, ეკ-

29) Addit. et éclaircis. p. 445.

30) ვახუშტი, გვ. 256—257, სადაც ბ-ნ
ბაქრაძეს მალკოლმის ისტორიიდან შემოაქვს
ცნობები. მანლუ ყაენს ძრიელ უყვარდა ქრი-
სტიანები და თითონაც კეთილი ქრისტიანი
იყო, Addit. et éclaircis. p. 326.

კლესიები დაარღვია, სიწმიდენი შეუ-
 რაცხყო³¹⁾. უეჭველია, რომ შინაურ-
 მა უწესობებამ და გარეშე მტრის ულ-
 მობეღმა მოპყრობამ შეარყია საეკ-
 კლესიო წეს-წყობილება, ზნეობით
 დასცა უმრავლესობა სასულიერო წო-
 დებისა და ბიწიერების გზაზედ დააყე-
 ნა. ასეც უნდა მომხდარიყო, რად-
 განაც ყველა გარემოება ზელს უწყობ-
 და ამ გვარს მდგომარეობას: ჩვენი
 წარსული ცხოვრება გვიმტკიცებს, რომ
 როცა მეფობა დასუსტებულა და უწე-
 სობას დარჩენია ბურთი და მოე-
 დანი, მაშინ სარწმუნოებაც შელა-
 ხულა, სასულიერო წოდება უკეთუ-
 რებასა და მზაკვრობას მისცემია,
 საეკლესიო კანონს ძალა და პატივი
 აპყრია. . . მონგოლების ბატონობა
 ზელს უწყობდა ამ გვარს მდგომარეო-
 ბას და არა თუ მარტო სამოქალაქო
 ცხოვრებაში, არამედ სასულიეროშიაც
 უწესობა და უკულმართობა განხორ-
 ციელდა.

31) H. de la G. p. 617 n⁴.

საზოგადოდ ასეთს მდგომარეობაში იმყოფებოდა საქართველო მონღოლების დროს. კერძოდ ეს მდგომარეობა უფრო მძიმე და სამწუხარო შეიქმნა მაშინ, როცა განგებამ გიორგიმეხუთე მოუვლინა სამშობლოს, დიდი და დაუვიწყარი ღვაწლი მიუძღვის დიდებულს მეფეს ამ სამშობლოს წინაშე. თუმცა დიდია იგი ღვაწლი, მაგრამ მოკლედაც გამოითქმის: ბრწყინვალე მეფემ შემუსრა მტრის ბატონობა და ორ სამეფოდ გაყოფილი საქართველო შეაერთა; ძველნი მოხარკენი დაიპყრა, სამეფო დროშას უწინდებური დიდება მიანიჭა; შინაური მტრები დაამშვიდა და დაიმორჩილა; სჯული და სამოქალაქო წესნი აღადგინა, — „განააჯღნა წესნი საეკკლესიონი, განმართნა და დაადგინა მოწესენი წესსა ზედა თვასსა და უწესონი გაჰკვეთნა“³²⁾; ერთის სიტყვით, გარეთ თუ შინ, ძლიერებითა თუ გო-

³²⁾ ქ.-ც-ბა, გვ. 450.

ნიერებით, მეფემ დიდი-ვალი დასდო სამშობლოს უნებლიედ გასურს შეიტყო ცხოვრება და ღვაწლი ამ დიდბუნებოვანის მეფისა და ჩვენც ეს სურვილი მკითხველებისა შეძლებისა და გვარად უნდა ავასრულოთ.

VII

სამწუხაროდ, მეფის ცხოვრების აღსაწერად ცოტა მასალა-ლა დარჩა. ისტორიასა და ჩვენს ბედს თითქო დაცინვა ჰსურდაო, —მატიანეში შენახულია არა ერთისა და ორის ქონდრის კაცისა და კაცუნა მეფის ცხოვრება, და გიორგი მეხუთისა-კი არა!.. მისი ცხოვრება სადღაც დაიკარგა. მხოლოდ ვახუშტმა აქა-იქ დიდის შრომით შეჰკრიბა ცნობანი და გადმოგვცა მეფის ცხოვრება, ისიც მცირედ, მოკლედ³³). ამ ცნობებს „შემატება“ ეწოდება და, როგორც მკითხველსაც

33) ... „რაიცა ძალ გვედვას, მ ც ი რ ე დ ვ ი ტ უ ო დ ე თ“ ... ასე იწყებს ვახუშტი თავისს „შემატებას“, თითქო ვინმე დაეძღურებოდა, რომ გრძლიად ეამბნა მეფის ცხოვრება!..

მოეხსენება, მატიანეშია ჩართული. საკუთრად „ქართლის ცხოვრებაში“ გიორგი მეხუთეზედ თითო-ორი ცნობა თუ მოიპოვება და ისიც არეულ-დარეული, ბნელად მოხსენებული, როგორც ამას თვით ვახუშტიც ამბობს მაგრამ რაც-კი დაგვრჩა, ისიც საკმაოდ გვიხატავს ბრწყინვალე მეფის დიადს სურათს.

რჩვეულსა და ზეგარდამო ნიჭით ცნებულს კაცს მშობლები შესაფერინი ჰყავს ხოლმე. გიორგი მეხუთეც სახელოვანის მამის შვილი იყო. იმისი მამა დიმიტრი II თავდადებული ცნობილია ჩვენს ისტორიაში როგორც ერთი საუკეთესო მეფეთაგანი. მაგრამ ბევრ კარგ ღირსებასთან დიმიტრი თავდადებულს ერთი წუნიც ედო, ერთი ნაკლიცა ჰქონდა: ყმაწვილობისას მშვენიერი სქესი გადაჭარბებით უყვარდა... თუმცა საქართველოში ქალის სიტურფე და სილამაზე უნებლიედ იმოწავებს კაცის გულს, მაგრამ მეფეს მაინც ცოდვად სდებდნენ.

მექალთანობას. ეს ჩვენთვის სულ ერთია, აქ საყურადღებო უფრო ისაა, რომ დიმიტრი თავდადებულს თითქო ჩამომავლობით ნაანდერძევი ჰქონდა არშეყოფა და სიძვაო... მაგალითებრ, არც თავდადებულის მამა, მეფე დავით V, იყო „წმინდა წყლის“ კაცი, არც იგი არიდებდა პირს კეკელუსა და ნარნარს სატროფოს. იმან რამდენჯერმე შეერთო ცოლი და როცა კანონიერ მეუღლესთან შვილი არ მიეცა, ოსის ქალი ალთუნის მოიყვანა—შვილი მომეცესო. შვილი ეყოლა, მაგრამ ალთუნი-კი სასახლედამ დაიბნოვეს. დიმიტრის პაპა, ლაშა გიორგი, ხომ განთქმულია სიძვით. ვინ არ იცის, რომ ქვეყნიურს ცოდვას იმან ვაჟკაცობაც მსხვერპლად შესწირა, — მოგეხსენებათ, რომ სწორედ ქალის გულისათვის გამოსთხარეს ლაშას თვალი... რაც უნდა იყოს, აქ მხოლოდ ის უნდა შევნიშნოთ, რომ დიმიტრი თავდადებულის მამა-პაპის კვალზედ წავიდა და ერთსა და იმავე

დროს სამი ცოლი დაისვა. არ ვიცით სახელად რა ერქვა პირველს, კანონიერს ცოლს, თუმცა-კი სჩანს, რომ იგი საბერძნეთის მეფის ასული იყო³⁴). მხოლოდ ამ კანონიერს ცოლს ეწოდებოდა დედოფალი. დიდის კომენის ასულმა მეფე უხვად დაასაჩუქრა, — დედოფალს ოთხი ვაჟი მიეცა: დავით, ვანტანგ, ლაშა და მანოელ. ამ ოთხს ძმას ერთი დაც ჰყვანდათ — რუსუდანი. რასაკვირველია, ამდენი შვილი სრულიად საკმარი იყო როგორც გვირგვინოსანის მამისათვის, ისე სამეფო ტახტისათვისაც, მაგრამ მეფემ არ იკმარა და მეორე ცოლად ვილაც თათრის ქალი მოიყვანა, სახელად სორღალა. ცნობა არ დარჩენილა — ვინ იყო ეს სორღალა, მხოლოდ ის-კი სჩანს, რომ იმას ორი ვაჟი შვილი ეყოლა: ბაადურ და იადგარ და ერთი ქალი — ჯიგდახათუნ. არც ბაა-

34) უფრო მეფის კირ გიორგი დიდის კომენისა, H. de la G. p. 591, n¹.

დურსა და არც იადგარს ტახტზედ ასვ-
ლა არ ჰღირსებია; იმათი მოქმედებაც
თითქო დაჩრდილულიაო, თვით იგი-
ნი თითქო ფარულად სცხოვრებნო
და მხოლოდ აქა-იქ თუ შეხვდებით
ამ ორს ძმასა და ისიც მეტად იშვია-
თად... სულ სხვა ბედისა და იღბლი-
სა იყო მესამე ცოლი, სახელ-განთ-
ქმულის სამცხის სპასალარის ბექას
ასული, ნათელა. ქართველთა დედა-
თა შორის ნათელას მართლაც-და
ციური ნათელი დაედგა — ამ ნათე-
ლამ უშობა დიმიტრი თავდადებულს
გიორგი... „რომელი მარტო ეშვა
დედასა, ვითარცა მარტო რქა“...

როცა დიმიტრი თავ - დადებული
იძულებული შეიქმნა არღუნ ყაენს
ჰხლებოდა ურდოში, მეფეს თითქო
გულმა უგრძნო — ცოცხალი აღარ დავ-
ბრუნდებოდა და ამიტომ საჭირო გან-
კარგულება მოახდინა ოჯახში, თი-
თოეულს ცოლ-შვილს საზრდო და სა-
ყოფელი დაუნიშნა. ზოგნი კახეთს
გავზავნა საცხოვრებლად და ზოგნი

კიდევ მთიულეთს შეაფარა, ხოლო ყრმა გიორგი ტაოს წარავლინა, იმხნის ციხეში. ვინ იცის, იქნება ქვეყნისათვის თავდადებული მამა წინადვე ატყობდა რა მომავალიც მოელოდა იმის ნორჩს შვილს და ამიტომაც ასე უფროთხილდებოდა... როგორც თქვენც გეცოდინებათ, არლუნ ყაენმა დიმიტრის შესწამა ჩემ წინააღმდეგ შეთქმულებაში ერიეო და ურდოში მისვლის უმაღლვე მოაკვლევინა. განრისხებული ყაენი მეფის გვამსაც-კი არ იძლეოდა, მაგრამ მცველნი მოისყიდეს და დიდის გაჭირებით ეს გვამი მეთევზეების ურმით ჩუმად მოასვენეს საქართველოში და მცხეთას დაასაფლავეს. სიკვდილმა თავ-ზარი დასცა მეფის სასახლეს, მთელი მისი სახლობა შიშსა და ელდას მიეცა. შეიტყეს თუ არა საშინელი ამბავი, წამებულის მეფის ცოლ-შვილი აქეთიქით გაიბნა, — დედოფალი სკორეთს დაიძალა, სორღალამ თავისის შვილებით სამშობლოში გახწია. რასაკვირ-

ველია, ნათელასაც სიფრთხილე ჰმართებდა და ისიც სამცხეს წავიდა მამასთან. მეფის სრა-სასახლე დაცალიერდა და თვით სამეფოც ცოტა ხნობით უმეფოდ დარჩა... ამ დროიდან გიორგი პაპას სახლში იმყოფებოდა და თითონ ბექამ აღზარდა ეს ბედნიერი ყრმა³⁵⁾. დიდხანს აღარა ისმის რა ყრმისა, პაპის სახლის გარედ მას ვეღარ ვხედავთ და, სამწუხაროდ, არ ვიცით რა ყოფასა და მდგომარეობაში გაატარა მან პირველი სიყრმე...

აგრეთვე არაა მოხსენებული, თუ როგორ აღიზარდა მეფე გიორგი V, თუმცა-კი შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მეფეს დროს შესაფერად საუკეთესო აღზარდა უნდა მიეღო. ამ აზრს ჩვენ ბექას ცხოვრებასა და ხასიათზედ ვაფუძნებთ. ბექა, მანდატურთ - უზუცესად ცნობილი, იმ დროს ძრიელ გავლენიანი და შესანიშნავი კაცი იყო. მისი

35) ქ.-ც-ბა, გვ. 426, 445.

სამთავრო დიდს ადგილს შეიცავდა, ტასის კარიდგან სპერამდე (ჭოროხის ხეობა) და ზღვამდე, აღმოსავლეთით კარნუ ქალაქამდე (აზზრუმი). როცა საბერძნეთის მეფემ ალექსი II ბექას ასული შეირთო, მაშინ სიძემ თავისს სიმამრს მოსცა მთელის ტრაპიზონის აქეთ მხარე ჭანეთითურთ³⁶⁾. ციხის ჯვარელ ჯაყელნი—ეს იყო სამცხის მთავართა გვარი—სულ პირველადვე განთქმულნი იყვნენ მხნეობითა და გამჭრიახობით. მონგოლების დროს ხომ უფრო მეტად ისახელეს თავი და საქართველოში პატივიც დიდი მოიხვეჭეს. ბექას მამა, სარგის ჯაყელი, თავის დროს პირველ სარდლად ითვლებოდა, მთელს სამეფოსა და საყვენოში გაითქვა ვაჟკაცობითა და სამხედრო ნიჭიერებით, ყენის სიყვარული მოიპოვა და სამთავროსაც დიდი ადგილები შეჰმატა. შეიღმა მა-

³⁶⁾ H. de la G. II par, liv. I, p. 205.

მას აჯობა და ბეჭა I-ს მთელს საქართველოში სწორი და ტოლი არა ჰყავდა. იგი შესანიშნავია როგორც სარდალი და გამჭრიახე სახელმწიფო კაცი. დაუფიწყარი ღვაწლი მიუძღვის სამშობლოს წინაშე ამ საკვირველს კაცს, მან სძლია და შემუსრა საშინელი მტერი, რომელიც ჰლამიდა საქართველოს აოხრებას. მეცამეტე საუკუნის დამლევს აზატ-მოსე, ანუ, ბროსეს აზრით, მუსა-ხანი³⁷⁾ სამოცდაათის ათასის თურქით შემოესია ტაოს-კლარჯეთსა და აპირებდა ქართველობა აღეგავა მიწის ზურგიდგან. მხნე და მტკიცე ბეჭა წინ დაუდგამძღაერსა და მძვინვარე მტერს, რამდენჯერმე დაამარცხა იგი და ბოლოს სრულიად განდევნა თავის სამთავროდამ. სამცხის მთავარმა ბაიბურ-

37) H. de la Géor. p. 626, n^o. ქ.-ც-ბა, გვ. 437—440, სადაც ნაამბობია აზატ-მოსეს შემოსევა და მისი გაქეობა სამცხე-კლარჯეთიდგან.

თამდე გასწია თავის სამფლობელოს
 საზღვრები. ყველა თავს იხრიდა ბე-
 ქას წინაშე, ყველა მეზობელს შიშითა
 და კრძალოვით მიჰქონდა ხარჯი
 მანდატურთ - უხუცესის სალაროში.
 ბექაც განდიდდა, მალლა და ამაყად
 ეჭირა თავი, არწივებრ მალლიდამ
 დასცქეროდა მარტო ქართლის მეფეს-
 კი არა, თვით ყაენსაც-კი. საყურად-
 ლებოა, რომ თვით საქართველოს ბა-
 ტონის ბრძანებაც-კი ხშირად არაფ-
 რად მიაჩნდა ამ ბედნიერს მთავარს
 და ეს მაშინ, როცა ქართლ-იმერე-
 თის მეფენი და დიდებულნი მარტო
 ყაენს-ღა შესცქეროდნენ თვალ-წარბ-
 ში!.. იმ შავ'ა და ბნელს დროს მხო-
 ლოდ სამცხეში შეეძლო კაცს სუ-
 ლითა და გულით აღფრთოვანებუ-
 ლიყო; მხოლოდ იქ მოიპოვებოდა
 თავისუფლება, ერის თავ მოყვარეობა,
 და ყველა ეს ხომ ასე საჭიროა სა-
 ხელმწიფო მოღვაწის საწვრთნელად,
 სავარჯიშოდ... ახლა წარმოიდგინეთ,
 რომ ბედმა და იღბალმა დიდბუნე-

ბოვანი ყრმა თითქო განგებ ამ სამთავროში შეათარა, — ლალსა და თავმომწონე ქვეყანას იმყოფებოდე და თავისუფლების ძუძუთი იზრდებოდეო... მართლაც და, ყველაფერი, რასაც-კი ყრმის გონება და თვალი მისწვდება, ხელს უწყობდა მომავალს მეფეს, სამშობლოს პატივი და დიდება ღრმად ჩაენერგა გულში, მძიმე სახელმწიფო სკიპტრა ღირსეულად ხელთ დაეპყრა... გარშემო აყვავებული და თავისუფალი სამთავრო, თვალწინ პაპას სახელოვანი ცხოვრება, თითონ სახლში კიდევ სამაგალითო ოჯახობა — განა ყველა ეს საუკეთო სკოლა არ არის?!

კერძო ცხოვრებაშიაც ბექა ხასიათითა და თვისებით აღემატებოდა ყველა თანამედროვე მთავარს, მრავალგვარ ღირსებით იყო სრული და აღსავსე, — „კაცი წარმატებული ყოველსა შინა, სიკეთე აღმატებული საღათო-საკაცობოთა საქმეთა“... იმ დროს აღზრდა და განათლება თხოულობ-

და, დიდის ოჯახის შვილი ყოფილიყო ნამდვილი ქრისტიანე, საღმთოს მცოდნე და მერე მეომარი. სასულიერო-სამხედრო მიმართულება ჰსუფევდა საოჯახო სკოლაში, და როგორ იყო აღზრდილი თვით ბექა?—იგი გულწრფელი ქრისტიანია, რომელიც წირვა-ლოცვას არ აკლდება, უყვარს ეკლესიებისა და მონასტრების აგება, გლაზაკთა და ქვრივ-ობოლთა პატრონი და მფარველია... მაგრამ მარტო ეს ხომ არა კმაროდა. ბექამ ჯეროვანი სამხედრო სწავლაც მიიღო: „იგი ომსა შინა მხნედ ბრძოლია, ცხენსა ზედა მხნედ მოისარი, ნადირთა ხელოვანი“... დაუმატეთ ამას ისიც, რომ მანდატურთ-უხუცესს ძრიელ უყვარდა სჯული და სამართალი, „სამართლის მომქმედი“ იყო; არ დაივიწყოთ, რომ ეს სახელმწიფო კაცი გამჭრიახე და შორს-მჭვრეტელია, „გონებით ფრთხილია“ და თქვენ წარმოიდგენთ მკრთლად მაინც მთავრის დიადს სურათს³⁸). უნდა გახსოვდეთ

38) ქ.-ც-ბა, გვ. 412—413, 446.

აგრეთვე, რომ ამ ღირსეულს მთავარს ღირსეული ცოლიც აგვირგვინებდა, — ბექას მეუღლე ვახახი სამაგალითო და შესანიშნავი დედაკაცია... ასეთი პაპა და ბებია დასტრიალებდნენ თავს სახელოვანს ყრმას და ასეთს ოჯახში იზრდებოდა. არ ვიცით როგორი დედაკაცია ნათელა, რა ზნისა და ხასიათისაა, მაგრამ ეს არც საჭიროა, რადგანაც იმისი შვილი გიორგი პაპასა და ბებიას ხელში უფრო იზრდებოდა...

რასაკვირველია, სხვა საბუთების უქონლობის გამო, მარტო ისტორიულს სინტეზს ვერ ვენდობით და გადაჭრით ვერ ვიტყვით, რა სწავლა და მიმართულება შეიძინა გიორგიმ პაპის სახლში. მაგრამ ის-კი უტყუარია, რომ მას ბევრი თვისება და ხასიათი გამოჰყვა თავისის პაპისა. აბა კარგად ჩაუკვირდით მეფის სულსა და გულს, თუ დიდი მსგავსება არა ჰპოვოთ: მეფეც ღვთის-მოსავეი და ღრმად მორწმუნე ქრისტიანია, „ომსა შინა მხნედ

ბრძოლია“, „გონებითა ფრთხილი“, „სამართლის მომქმედელი“ და სხ. ეს „სამართლის მომქმედლობა“ ხომ ბეჭას ოჯახის საკუთრება შეიქმნა. ამ ოჯახში განუწყვეტლივ არსებობდა სჯული-სა და კანონის სიყვარული, იგი ოჯახი თითქო იურიდიულ სკოლად გარდაიქცაო... შემდეგ, როგორც მკითხველსაც ეცოდინება, ბეჭა მეორემ და აღბუღამ მთელი სამართლის წიგნი დაუტოვეს სამშობლოს. გიორგი მეფესაც „სამართლის მოქმედება“ დასჩემდა და, ვინ იცის, იქნება „ძეგლის დების“ ავტორი პაპის სახლშიაც სწავლობდა კანონ-მდებლობას... დიად, ბევრი რამე საერთო მოიპოვება ბეჭასა და გიორგი ბრწყინვალეს შორის!..

VIII

ვინ იცის, საკმაოდ და ჯეროვანად გაწვრთნილი იყო თუ არა ბეჭას შეგირდი სახელმწიფო სამსახურისათვის, მაგრამ გარემოებამ ძლიერ მალე-კი გამოიყვანა იგი ასპარეზზედ: სულ

ცამეტ თოთხმეტის წლისა ძლივს იქ-
ნებოდა, როცა 1299 წ. ყაენმა მე-
ფობა მიანიჭა გიორგის³⁹⁾. ცელქმა
ბედ-ს-წერამ პაწაწინა მეფეს სახელ-
მწიფოც პაწია არგუნა წილად, — ყა-
ზან ყაენმა ყრმა გიორგის სამეფოდ
მარტო ერთი სატახტო ქალაქი ტფი-
ლისი მისცა და სხვა არაფერი...
საჭიროა ვიცოდეთ, რა გარემოებამ
გამოიწვია ამ პაწია სამეფოს დაარსე-
ბა. იმ დროს ქართლის მეფედ დავით
მეექვსე ითვლებოდა, გიორგის უფ-
როსი ძმა, დიად, საუბედურო იყო
იგი დრო, მაგრამ გარემოებამაც თი-
თქო განგებ და განზრახ მოუვლინა
მრავალ ტანჯულს საქართველოს «კა-
ცი ურწმუნო და უშიში დეთისა»,
როგორც მეფე დავითია. მართლაც-
და, მონგოლების დროს არც ერთს
მეფეს იმოდენა ვნება და ტანჯვა არ
მიუყენებია წამებულ სამშობლოსა-
თვის, რამოდენაც მიაყენა უნიჭო და

³⁹⁾ Hist. de la G. p. 622 n¹.

უხასიათო დავითმა. სამწუხარო კი-
 დევ ისაა, რომ მეფეს მარჯვე დრო
 ჰქონდა, გარემოება მეტად ხელს უწყ-
 ყობდა ვაება და მწუხარება აცილვ-
 ბინა საქართველოსათვის, მაგრამ იმან
 უფრო გაუძლიერა. საქმე იმაშია, რომ
 ყაენები და ნოინები ერთმანეთის წი-
 ნაალმდეგ აიშალნენ, მათ შორის შუ-
 ღლი ჩამოვარდა, ბრძოლა ასტყდა.
 ხვარასნის ყაენმა ყაზანმა საკუთარი
 დროში ამართა, ხაყანის უფლება უარ-
 ჰყო, ყარაყურუმს ზურგი შეაქცია და
 სხვა საყენოებსაც მტრულად დაუწყო-
 ცქერა. ყაზან ყაენი დავითს მეფეს
 მორჩილებას სთხოვდა და სხვა არა-
 ფერს, — არა ერთხელ და ორჯელ შე-
 უთვალა, მორჩილება მიჩვენე და მე-
 რე მე ვიციო... ცოტად მაინც გაგე-
 ბული და გამჭრიახი მეფე, უეჭველია,
 ორში ერთს იზავდა: ან იახლებოდა
 ძლიერს ყაენს, თუ არა და, მტრო-
 ბას მაინც არ გაუწევდა. სულ სხვა-
 ფრივ მოიქცა დავითი: ჯერ ერთი
 ესა, რომ დიმიტრი თავდადებულის

შვილი შიშისაგან ცახცახებდა, როცა
 ურდოში წასვლას გაუცხადებდნენ—
 მამასავით მეც არ მომკლანო... მაგ-
 რამ ამას ვინ-ღა სჩივის, სავალალო
 ისაა, რომ მშიშარა მეფე თავისის
 ლაშქრით მთიულეთში დაიძალა და
 იქილამ ჩრდილოეთის ყაენს ოთახას
 მოციქულებს უგზავნიდა და აქებებდა
 დარიალს გაგიღებ, ოღონდაც ყაზან
 ყაენზედ გამოილაშქრეო... რასაკვირ-
 ველია, ყაზანს ესა სწყინდა, მაგრამ
 პირველ ხანს თითქო ებრალებოდა
 საცოდავი მეფე, — ყველაფერს გაპა-
 ტივებ, მხოლოდ მორჩილი იყავიო.
 მაგრამ დავითი არ დასცხრა. ბოლოს
 ყაზან ყაენიც მოთმინებიდგან გამო-
 ვიდა, განრისხდა და დიდის ლაშქრით
 გამოგზავნა საქართველოში თავისი
 სახელოვანი მხედართ-მთავარი ხუტ-
 ლუშა. პირველსავე შემოსევაზედ ხუტ-
 ლუშამ საშინლად ააოხრა შიდა ქარ-
 თლი და მთიულეთის ნაპირა ადგი-
 ლები. დავით, რასაკვირველია, შიშის-
 საგან ველად ვერ გამოვიდა, ქსნის

ხეობის თავში მიიმალა და თავისებურად ცოდილობდა, ვითომ საქმეს რასმე ვარიგებო: ჯერ გამარჯვებულს ხუტლუშას ათათბირებდა ყაენს ვიახლებიო და მერე კიდევ ოთახასთან მოციქულების გზაენას არიშლიდა, ძალა-უნებურად გეცინება და სწუხარ კიდევ, როცა თვალს ადევნებ ამ გზაკვალ არეულის მეფის მოქმედებას...

„გონებით ფრთხილი“ ბექა სხვაფრივ მოიქცა. მას უხვად ჰქონდა მიმადლებული სახელმწიფო კაცის ნიჭი და მაშინვე მიხვდა, თუ რა სახეირო და საკეთილო იქმნებოდა სამშობლოსათვის ყაენების არევ-დარევა, ერთმანეთის შორის მტრობა და შუღლი. იმან პირველადვე მეგობრული ხელი გაუწვდინა ყაზანს, სათნოიანად განეწყო და მზარი მისცა. მართალია, ბექაც, როგორც საქართველოს სხვა მთავარ ერისთავნი, ყაენს ემორჩილებოდა, თუ საქმით არა, სიტყვით მაინც, მაგრამ იმ გაჭირებულ დროს სამცხის ბატონს შეეძლო დიდი მტრობა გაეწია.

ყაზანისათვის, მაგრამ არ გაუწია, — ეს საენებელი იქნებოდა მთლად საქართველოსათვის. ყაზან ყაენსაც ხათრი და პატივი ჰქონდა ბექასი. ამიტომაც, როცა დავითი თავისის ვიწრო ჭკუით «პოლიტიკოსობდა» ქსნის ვიწრო ხეობაში, ყაზანმა ბექას მოსთხოვა გიორგი გამომიგზავნეო. უეჭველია, რომ გაუგზავნეს. აი სწორედ მაშინ დაბძანდა სამეფო ტახტზედ გვირგვინოსანი ყრმა.

გიორგიმ იმ ქამად მხოლოდ ორი წელიწადი იმეფა და ამ მოკლე ხანში სამშობლოს უბედურების მეტი არა უნახავს-რა. საბაბი ისევ დავითი იყო. იგი ურჩობასა და ყაენის ღალატზე ხელს არ იღებდა. ჯიბრით მონგოლებმა ორჯელ კიდევ დასწვეს და დასდაგეს უიმისოდაც დარბეული და აოხრებული ქართლი. სისხლის ნიაღვარი ერთოდა მღელვარე ქსან-არაგეს. მართალია, ხუტლუშა დიდად შესცდა, როცა მთაში შევიდა და იქ ჰსურდა შეემუსრა დაუდევარი

მეფე, მართალია, ჩვენმა მთიულებმა დაამარცხეს თავხედი და უშიშარი ნოინი, მაგრამ უფრო ცუდი, რომ ძლიერი ხუტლუშა გულის ჯავრს ქართლზედ იყრიდა. საშინელი ტანჯვა და ვაება დაადგა ქართლს. ვინც მოჰკლეს და გადასწევს, ხომ კარგი — და ვინ არ მოჰკლეს იმ შავსა და ბნელს დროს? — უბედურება კიდევ ის იყო, რომ აუარებელი ტყვე წაიყვანეს. გვირგვინოსანი ყრმა თავის თვალთ ჰხედავდა სამშობლოს ასეთს ყოფას და, ვინ იცის, რა მწარე აზრი უშფოთებდა სულისა, რა სევდა და ნალველი უსიებდა ნორჩს გულს!..

ყაენს ვინც ეპრიანებოდა, მეფობაც ხომ იმისი იყო. ამიტომ დავითის ძმა ვახტანგ ურდოში ეახლა ყაზანს, სალამი მიართვა, მუხლ-მოდრეკით ერთგულება განუცხადა და ამაზედ მეტი ხომ საჭირო არა იყო-რა: ტახტი და მეფობა ვახტანგ მესამეს დაულოცეს. ყრმა მეფემ სრულ-წლოვანს მეფეს დაუთმო ადგილი. გიორგი პაპასთან

წავიდა. იგი ისევ ბექას სახლშია, ისევ ლალსა და ბედნიერს სამცხეში იმყოფება, მაგრამ რას აკეთებს, რას ჰფიქრობს, რას აპირებს?.. ყველაფერ ამაზედ აღარა ისმის-რა... ეს ბნელის წყვდიადით მოცული დრო ეგრედ წოდებულის სამეფობის დროა. მაგრამ ვახტანგი მალე მოკვდა, მუცელამ თან გადიტანა — საკვირველია, რომ მონგოლების დროს ბევრი ჩვენი მეფე გადაჰყვა მუცელას — და ვახტანგის ადგილას დავითის შვილი დაჯდა. ყაენს უნდოდა დავითი დამცხრალიყო და ამიტომ იმის შვილს გიორგის მისცა მეფობა. გიორგი ჯერ ისევ ბავშვი იყო, აბა მეფობისა რა გაეგებოდა და ან როგორ გაუძღვებოდა ამ დიდს მოვალეობას. ამის გამო ბავშვს გიორგის ყრმა გიორგი მეფე დაუნიშნეს მზრდელად, «საქმის მოურავად»; ქვეყანა და სამეფო ორ გიორგის ჩააბარეს, ერთი მათგანი მეფედ ირიცხებოდა, მეორე „საქმის მოურავად“, მმართველად⁴⁰⁾ თქვენ უნებლიედ ღი-

40) ეს მოხდა 1308 წ. დავითის შვილი

მილი მოგდით, როცა ამ პოლიტიკურს მასხრობას უცქერით, მაგრამ ჩვენი რა ბრალია—მთლად მონგოლებისაგან დაარსებული სახელმწიფო. წეს-წყობილება სასაცილო იყო და სხვა არაფერი. აქ საჭიროება მართლ იმას თხოულობდა, რომ მალე მაინც გათავებულიყო ეს პოლიტიკური ფარსი. გათავდა კიდეც.

მალე ულჯათ ყაენს (მაშინ ყაზან ყაენი ცოცხალი აღარ იყო) ლაშქრობა დასჭირდა ულჯათს მხედართა მთავრად ჩოფან ნოინი ჰყავდა და ეს ჩოფანი კიდეც დიდი მოწყალე და მფარველი იყო გიორგი ბრწყინვალისა. ყაენმა ჩოფანი მცირე აზია-

გიორგი წოდებულია გიორგი მცირედ, ეგრეთვე გიორგი VI. სახელი მეფისა მანათი წელიწადი ატარა. ბროსეს ვარაუდით, იგი უნდა დაბადებულიყო 1308 წ., ე. ი. იმავე წელს, რა წელსაც მეფობა უბოძეს. გიორგი ბრწყინვალე-კი იმ დროს 18 წლისა იყო. იგი დაიბადა 1286 წ. Hist. de la G. p. 640, n^o.

ში გაგზავნა, სხვათა შორის, დიდის ქალაქის იკონიის დასამშვიდებლად, რომელიც ულჯათს განუდგა⁴¹). ნონს, რასაკვირველია, ქართველებიც გააყოლეს სალაშქროდ და გიორგი ბრწყინვალე თან გაატანეს. გიორგი მაშინ ახლად შეღერებული ვაჟკაცი იყო, ოცის წლისაზედ ცოტა მეტი. ბექას სკოლაში გაწვრთენილმა გიორგიმ მალე ისახელა თავი ბრძოლის ველზედ, მალე გამოიჩინა სამხედრო ნიჭი, — „მზნედ ბრძოლად გამოჩნდეს მეფე გიორგი“, ამბობს მათიანე იქ, იკონიის გარემოს, პირველად სისხლით ცხებულ იქმნა ეს საკვირველი მეომარი და იმ დროიდანამ მისი დაუღალავი მკლავი სულ მახვილს სცემდა გარეულისა და შინაურს მტერს. ულჯათიც მალე მოკვდა და მცირე წლოვანი მემკვიდრე, სახელად მუსაითი, დასტოვა. საყვენოს გამგეობა მთლად ჩოფანმა ხელთ იგ-

41) *ibid.* p. 642, n^o. ეს მოხდა 1315 წ.

დო, რადგანაც ჯერ ისევ ბავშვს მუსაითს ყვენობისა არა გაეგებოდა-რა. ეხლა-კი გიორგისაც ბედმა გაუღიმა. ის მაშინვე ურდოში წავიდა და მოწყალე ჩოფანმა დიდის წყალობით მიიღო, — „მოსცა ყოველი საქართველო“. ეს ამბავი მოხდა 1318 წ. და ამ დროიდან მეფესაც მეფური პატივი და დიდება დაეტყო.

IX

თუმცა გიორგის „მისცეს ყოველი საქართველო და ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი“, მაგრამ მიცემა და ხელთ დაპყრობა ერთსა და იმავეს არა ჰნიშნავდა. ჯერ საჭირო იყო სამეფოს შეკრება, მისი ნაწილების შეერთება და მერე კიდევ „ყოველის საქართველოს“ დამორჩილება. ყველაფერი ეს ხომ დიდს შრომასა და ძალას თხოულობდა. არ უნდა დავივიწყოთ, რომ იმ დროს თითოეული თემი და სამთავრო საკუთარს პაწია სახელმწიფოს წარმოადგენდა (status in statu). ქართლი, კახე-

თი, ჰერეთი, მესხეთი და სხ. განცალკევებულნი იყვნენ, მათ საზოგადოება არ აერთებდა, არ აკავშირებდა. მაგრამ ეს კიდევ არაფერი. მთელი საქართველო ორ დიდ ნაწილად, ორ სამეფოდ იყო გაყოფილი და ხშირად ტფილისი და ქუთაისი ქიშპობდნენ, კამათობდნენ. მხოლოდ ძლიერსა და ლონიერს მარჯვენას შეეძლო ამიერთა და იმიერთ შეერთება და სხვა-და-სხვა თემის თავის მოყრათოს სკიპტრას ქვეშ. უწინდებურის სამეფოს აღდგენა მთელის მისის სიგრძე-სიგანით უფრო იმითი იყო კიდევ საძნელო, რომ ზოგიერთნი თემნი სრულიად მოსწყდნენ საქართველოს და გარდა ამისა უცხოელნი მტერნი შიგ შუა საქართველოში ჩამოეთესლნენ. მთიულნი, მაგ., და კერძოდ ფშაველნი, „ფხოელნი... კაცნი იგი მხეცის ბუნებიანი“ ჯერ ისევ თამარ მეფის დროს არ ემორჩილებოდნენ ტახტსა და ეხლა უფრო გალალდნენ, თავს გავიდნენ. გარდა ამი-

სა, რა-კი საქართველო დაბალი ღო-
 ბე შეიქნა, ისეთი მტერ-მოყვარეც-კი,
 როგორიც ოსეთი იყო, ამ ღობეზედ
 გადადიოდა. ჩვენმა დაუძლოურებამა და
 ერთობის დამხობამ ფრთები შეასხა პა-
 წია ოსეთის სამთავროსაც, გაათამამა.
 ოსნი იქამდე გაკადნიერდნენ და ისე
 წავიდნენ თავს, რომ შუაგულ ქართ-
 ლში ფეხი გაიდგეს და ქ. გორი დაი-
 ჭირეს. მეტადრე დაუცხრომლად მძვინ-
 ვარებდა მათი მთავარი ბაყათარ. ამ
 მოუსვენარმა კაცმა მთლად დაარ-
 ბია ქართლ-თრიალეთი, მრავალი ცი-
 ხე და დაბა-სოფელი დაიჭირა, დიდ-
 ძალი აზნაური დააწიოკა და მამა-პა-
 პეულ ადგილიდამ სხვაგან გადაასახ-
 ლა. საქართველოს და კერძოდ ქართ-
 ლის თავმოყვარეობა ისე ღრმად შე-
 ილახა, რომ ოსეთის მთავარნი ხან-
 დახან თათბირობდნენ და ბჭობდნენ
 კიდევ: ეს უნდა იყოს ქართლის მე-
 ფე და არა სხვა ვინმეო⁴²). აი სწო-

42) ქ.-ც-ბა, გვ. 427—428, 441—442.

რედ ასეთი გარეგანი სახე და ფერი ედო საქართველოს, როცა ბრწყინვალე გიორგი ტახტზედ აბძანდა. და რას წარმოადგენდა თვით შინაურობა?

არც აქ ეპოვებთ რასმე სანუგეშოს. დავით VI მოქმედებამ სრულიად სახე და ფერი შეუცვალა შინაურს ცხოვრებას, მთლად დაასუსტა. ხუთს წელიწადს განუწყვეტლივ სისხლი სდიოდა ერს, — „სავსე აყვნენ უბანნი და ფოლორცნი, გზანი, მინდორნი და ქალაქნი და სოფელნი მკედრებითა“⁴³ ხენა თესვა და მეთურნება შეჩერდა, აღარსად იყო, დიდი სიმშილობა გაჩნდა, პური და ხორაგი რომ არ იშოგებოდა, გაჭირებული ხალხი უწმინდურს მძორსა სჯამდა, ნადირის დამპალ ლეშით იკვებებოდა⁴³) და... შაგრამ კმარა, — უნებლიედ თვალს ღრიდებ ამ ჯოჯოხეთურს სურათს და მხოლოდ

⁴³) *ibid*, გვ. 436—437.

წყევითა და კრულვით იხსენიებ და
 ვით VI და ხუტლუშას! ნივთიერა-
 დაც ხალხი ღონე მიხდილი იყო, პო-
 ლიტიკური უძლურება ზედ დართო-
 და ეკონომიურსა, ერთსა და მეორეს
 თითქო ხელი გადაეხვიათ და შეუ-
 ბრალებლად ჰლამიდნენ მოესპოთ ოდ-
 ნავ მოძრავი მაჯა ცხოვრებისა...

ყოველს საზოგადო მოღვაწეს, რო-
 მელსაც-კი თავისის სიცოცხლის კვა-
 ლი აღუბეჭდია, საკუთარი მოსაზრე-
 ბა და დედა-აზრი აქვს, თავისს პოლი-
 ტიკურს სიმბოლოს სარწმუნოებისას
 აღიარებს. გიორგი ბრწყინვალე უხ-
 ვად იყო ცხებული სახელმწიფოებრი-
 ვის ნიჭით, სახელმწიფო ასპარეზზედ
 მან შემომქმედებითი ძალა გამოიჩინა
 და, რასაკვირველია, საკუთარი მი-
 მართულებაც ჰქონდა, საკუთარს სის-
 ტემას მისდევდა. ეს მიმართულება და
 სისტემა ორის სიტყვით გამოითქმის:
 ჯერ სიბრძნე-გონიერება და მეტე მოქმედე-
 ბა. მეფე გარემოებას აკვირდებოდა,
 დროების შესაფერად იქცეოდა. იმისი

გამჭრიახე და „ფრთხილი“ გონება მეტად მსწრაფლივ და მკვირცხლ სწვდებოდა ღროსა და ქამის ვითარებას და მეფე მკლავს მაშინ ამუშავებდა, როცა სამ-ჯობინო იყო, როცა საქმის ხელიდამ გაშვება არ შეიძლებოდა. ამ გამჭრიახობასა და სიფრთხილეზედ არის აშენებული და დამყარებული მთელი მოღვაწეობა გიორგი ბრწყინვალისა და, რასაკვირველია, სწორედ ასეთი გზაკვალი იყო ღროების შესაფერი. თავებდს პოლიტიკოსს, რომელიც სწორე ღარსა და ხაზს მისდევს და ყურადღებას არ აქცევს გარემოებასა და ქამთა ვითარებას, არ მოეწონება ეს გზაკვალი, მაგრამ მეფის სისტემა რომ შესაფერი და სახეირო იყო, ეს ცხადია: ამას თვით საქმენი ჰლადღებენ. სიბრძნისა და სიფრთხილის მიმყოლი მეფე ჯერ პატარა საქმეს შეუდგებოდა ხოლმე და მერე მძიმეზედ გადადიოდა, ჯერ ცოტა და მერე ბევრიო, — აი იმისის მოქმედების გეგმა. ამ გეგმაზედ აშენდა ის ტურ-

თა და დიდი დარბაზი, რომელიც გა-
ჭიმული იყო შავ ზღვიდამ კასპიის
ზღვამდე და რომელსაც სახელად „ყო-
ველი საქართველო“ ეწოდება. ეს
დარბაზი მაგრად იდგა ას ოც-და-ათის
წლის განმავლობაში და თუ შემდეგ-
ში დაიშალა, ამშენებლის ბრალი
არაა.

X

უწინარეს ყოვლისა მეფე სამთავ-
როების შეერთებას შეუდგა, ამით
დაიწყო სამეფოს აღშენება. რადგა-
ნაც თვით მონგოლებს ენატრებოდათ
საქართველოს დაქსაქსვა და პატარა თე-
მების თვით-მყოფელობაც მათი ხელთ
ქმნილება იყო, ამიტომ მეფეს სიფრ-
თხილვე ჰმართებდა. თითოეულს მძლავ-
რსა და გავლენიანს მთავარს საკუ-
თარი პირადი დამოკიდებულება ჰქონ-
და ყაენთან, რომელსამე ნოინთან.
მთავრის განრისხება ყაენისა და ნო-
ინის უსიამოვნებას დაჰბადავდა, მე-
ფეს ხელს შეუშლიდა. გიორგიც ამ
საქმეში სიბრძნითა და გონიერებით მო-

იქცა, — უფრო სიტყვითა და მოხერხებით შემოიერთა სამთავრონი და ძალა მხოლოდ მაშინ იხმარა, როცა უიმისოდ არა გაკეთდებოდა-რა. ქართველ მთავართა გარდა, ნოინებიც განაგებდნენ სხვა-და სხვა სათემოს და რადგანაც მძლავრი ჩოფან-ნოინი მეფეს სწყალობდა, რასაკვირველია, იმ ნოინთა დამორჩილებაში თვით ჰშველოდა. ნელ-ნელა შეჰკრიბა გიორგიმ თემნი და სამთავრონი: კახეთი, ჰერეთი, სომხითი და სხ. და დაუმორჩილა სამეფო სკიპტრას. თვით განდიდებული სამცხე - კლარჯეთიც შეუერთდა საქართველოს და ეს მათ უფრო, რომ მეფე იქ აღზრდილი იყო და ბეჭას მემკვიდრენი ბიძის გაძლიერებისა და დიდების წინააღმდეგნი არ შეიქმნენ ⁴⁴⁾. მაგრამ ამ გვარ სა-

44) ... „გარნა რამეთუ იყვნენ ბიძის ძე-ნიცა მეფისანი და ამისისა გაძლიერებისა მსურველნი“... და სხ. ქ.-ც-ბა, გვ. 448. ბროსსე ჰუიქრობს, რომ აქ ვითომ დავით ნარინის მემკვიდრენი და შთამომავლობა იგუ-

მეფოს აღდგენა, „დანგრეულის ტაძრის“ განახლება. ჯერ ჯერობით გარეგანს მებანიკურს დაკოწიწებას უფრო მიაგვანდა, ვიდრე ისეთს შენობას, რომელიც შედუღებულის ქვითკირივით შეურყეველია. და პირველადვე შეუძლებელიც იყო თუ არ მებანიკური, სხვა შეერთება. ეს იმიტომ, რომ მთავართა და ერისთავთა გამოცვლა არ მოხერხდებოდა, ყაენის საწყენი იქმნებოდა; ძალა-უნებურად მეფეს თავ-თავის ადგილზე უნდა დაეტოვა თითოეული მთავარი, თუმცა ეს უკანასკნელი სასიამოვნო არ ყოფილიყო. ჯერ სულ პირველადვე, როცა მონგოლების ბატონობა დაიწყო, მეფეს ვერა შეეძლო-რა ურჩისა და

ლისხმება, H. de la G. p. 645. n¹, მაგრამ ჩვენ გვგონია, რომ ბექას შვილებზეა ლაპარაკი. სიტყვა „ბიძის ძენიცა“ უბრალო შეცდომაა გადამწერელისა. ამ გვარი შეცდომები არა ერთხელ და ორჯელ შეგხვდებათ „ქ.-ც-ბაში“. გარდა ამისა ლოგიკურის აზრის მიმდინარეობა ამტკიცებს ჩვენს განმარტებას.

უკეთურის მთავრის წინააღმდეგ და
 დავით V, ლაშას შვილმა, „მთავარ-
 ნი და ერისთავნი ვერ სცვალნის ში-
 შისათვის ყაენისა“⁴⁵). ეხლა ხომ
 მთავრებს უფრო დამოუკიდებელ ძა-
 ლად გარდაიქცა, ეწისთობამ თვით-
 არსებობა მოიპოვა და მხოლოდ ყა-
 ენის უფლება სწამდა, სხვა არაფერი,
 აქ საჭიროა შევნიშნოთ, რომ თვით
 თამარ-მეფის დროს გაჩნდა და აღორ-
 ძინდა საქართველოში მთავრებისა და
 ეწისთობის დაუმოუკიდებლობა, თვით-
 არსებობა. იმ დროიდან მთავარ-ეწის-
 თობა მემკვიდრეობაზედ მიმდინარეობ-
 და, ერთსა და იმავე ოჯახში ტრია-
 ლებდა და პირადი საკუთრება შეიქმ-
 ნა. ბევრს უნეტო და ყოველად უვარ-
 გისს მთავარ-ერისთავს ვპოვებთ და
 მათი გამოცვლა არ შეიძლებოდა,
 რადგანაც მემკვიდრეობის წინააღმდეგი
 იქნებოდა!.. მონგოლებმაც ხელ-
 უხლებლად დასტოვეს ეს წესი და

45) ქ.-ც-ბა, გვ. 402.

რატომაც არა, როცა სახეირო იყო!.. მთავარ - ერისთავნიც განდიდნენ და მათი ძლიერება იქამდე მივიდა, რომ ქართლის ერისთავნი—სურამელი აჰ-მადა და იმისი შვილი ბეგა მეფის მაგივრობას სჩადიოდნენ დავით VI დროს⁴⁶). ქიშპობა და ერთურთ შორის შუღლი ხომ თითქო მათ ხელობად გარდაიქცაო. მონგოლებსაც ეს მოსწონდათ, რადგანაც საქართველოს ციხე შიგნიდგან ტყდებოდა.

გიორგი ბრწყინვალე კარგად ჰხედავდა ამ უბედურების მიზეზსა და ესმოდა კიდევ, რომ სამთავროების ცალიერი გარეგანი, მეხანიკური შეერთება არა ჰკმაროდა, საჭირო იყო თვით ძირიანად აღმოფხვრა საცნებელის წესისა, მაგრამ დროებით ვერ გაჰბედა მთავარ-ერისთავთა „ბურჯის“ შემეუსვრა, — „დიდებულნი და ერისთავნი ვერ სცვალნა ჟამამდე რიდითა ყეენისათა“... მართალიც არის, — ფრთხი-

46) ib., გვ. 427 და სხ.

ლი მეფე მარჯვე დროს ელოდა და საბედოდ დროც მალე დაუდგა. საქმე ისაა, რომ საყვენოში შფოთი და განხეთქილება ასტყდა. ნოინებმა მოჰკლეს მცირე-წლოვანი მუსაით ყენი, თვით მძლავრი ჩოფანი ყენ აბუ-საიდის ბძანებით დაარჩეს 1327 წ. ქ. ჰერათში და მონგოლთა სამფლობელო ექვს ნაწილად განიყო, ყენის ძალა შემცირდა⁴⁷). ეხლა-კი შიში და რიდი აღარავისი ჰქონდა და მეფეს შეეძლო შეემუსრა მთავარ-ერისთავების ძალა, ამოეწყვიტა და ამოეყლიტა ურჩი ფეოდალები, რომელთაც ერთობა და სამეფოს აღორძინება არა

47) Hist. de la Géor. p. 646, n¹. ჩოფანის მეოთხე შვილი შეიქ-მაჰმუდი საქართველოსი და სომხეთის გამგებელი იყო. ჯერ ისევ 1336 წ. ჩვენს ლაშქარს ბრძოლაში მეთაურობდა მოჰამედი, უფლო ყენის ჩამომავალთაგანი. მაშასადამე, იმ დროსაც საქართველოს ვასალური დამოკიდებულება ჰქონდა მონგოლებთან და მხოლოდ შემდეგში განთავისუფლდა.

ჰსურდათ. საშინელი და შემაძრწუნებელი ღონისძიება იხმარა ღეთის მოსავემა მეფემ, მაგრამ რას იზამს კაცი, როცა საჭიროება და სამშობლოს სარგებლობა ბევრჯელ თვით ბოროტებასაც კეთილად ჰქმნის!.. მეფემ „დარბაზობად“ მოიწვია ციკოს მთაწკელ (ჰერეთი) მთლად მთავარნი და ერისთავნი, ვინ რა იცოდა მის ფარული განზრახვა და როცა დიდებულნი შეიკრიბნენ, „მოსწყვიტნა მუნ ურჩნი თვისნი“... რასაკვირველია, მეფემ მთავრობა და ერისთობა თავისს მორჩილებსა და ერთგულებს უბოძა.

XI

სულ სხვაფრივ მოექცა მეფე გარეშე მტერს—ოსებს. აქ შიშსა და რიდს არ მიჰყვებოდა, მით უფრო, რომ ოსეთი სხვა საყვენოს ეკუთვნოდა, სახელდობრ ჩრდილოეთისას. პირდაპირ ძალითა და მახვილით ოსების გაძევება ქართლის ყაენს აბა რად ეწყინებოდა და მეფეც არავის მოერიდა. რასაკვირველია, ოსების ძალ-მომრეო-

ბა მხოლოდ დროებითს უბედურებას
 შეადგენდა და იმის მოსასპობლად მე-
 ფეს დიდი ჯაფა და ლონე არ დას-
 ჭირებია. შემოიერთა თუ არა სამთავ-
 როები, გიორგი V ხელი მიჰყო ოსებს.
 დაამარცხა, წაართვა დაჭერილი ციხე-
 დაბეები და თავიანთს ქვეყანაში გარე-
 კა, კავკასიონის მთაში შელალა, საი-
 დგანაც იგინი შემოესეოდნენ ხოლმე
 ქართლს. მაგრამ მეფე მარტო ამას
 არ დასჯერდა. საჭიროება თხოულობ-
 და, შემდეგში ოსები არ დას-
 ცემოდნენ სამეფოს და ამისათვის კი-
 დევ საჭირო იყო ვიწრო გამოსავალ
 გზებისა და ხეობების დაჭერა. სწორედ
 მეფეც ასე მოიქცა, — „გზანი ყოველ-
 ნი თვით დაიპყრნა“. მაგრამ ეს კიდევ
 არა ჰკმაროდა, მეფეს სურდა თვით
 მრისხანე კავკასიონს თავი მოეხარა
 იმის წინაშე, იმას სწადდა შეემუსრა
 და დაეპყრა ეს ურჩობის ბუდე და
 ამიტომ გადალახა მთანი და ღრენი...
 შევიდა „კავკასსა შინა“, დაიმორჩი-
 ლა „ლალნი არწიენი მთისანი“ და

ხარჯი დაედო. სიანს, რომ მთა მა-
შინაც შეუპოვარი და გულ-გაუტეხა-
ვი ყოფილა—მეფეს მეორედ კიდევ
დასჭირდა „კავკასსა შინა“ შესვლა და
ეს ალბად იმიტომ, რომ მთიულნი
განდგნენ, ურჩინი შეიქმნენ. მართლაც
და, მთიულნი მხოლოდ ცოტა ხნო-
ბით თუ მოუხრიდნენ ხოლმე ბატონს
კისერსა და ისიც მართო მძლავრს
ბატონს. პირველს შესვლაზედ მეფეს
ვერ გაუტეხნია გულ-დიდი მთის ხალ-
ხი და მეორედ-კი დაუმორჩილნია
„ყოველნი უმეტეს პირველისა“. ამ მეო-
რე ხანას ეკუთვნის მთიულთა შინაუ-
რის ცხოვრების განწყობა და განკარ-
გება. იმ დროს განუჩინა მეფემ „კავ-
კასიათა შინა მყოფთა“ სჯული, ეგ-
რედ წოდებული ძეგლის დება⁴⁸). შე-

48) ეს „ძეგლის დება“ ვახტანგის სამართ-
ლის წიგნშია ჩართული. ჩვენ „წერა-კითხვის
საზოგადოების“ ხელნაწერი გვაქვს და ამ ხელ-
ნაწერის ძეგლი 46 მუხ. შესდგება. ბროს-
სეს ჰქონია პარიზის წიგნთსაცავის ხელნაწე-
რი, სადაც ძეგლის დება უფრო ვრცე-

სანიშნავი და საყურადღებო ისტორიული საბუთია იგი ძეგლის დება და მეტადრე წინასიტყვაობა ძველი ნათელს ჰყენს მთისა და საქართველოს დამოკიდებულებას ცხოვლად გვიხატავს მაშინდელს მდგომარეობას. წინაღვე მთა სამეფოს განუყოფელი ნაწილი ყოფილა და თუ ხშირად ტახტს არ ემოჩილებოდა, ამის მიზეზად თვით სამეფოს ჟამად - ჟამადი დასუსტება უნდა ჩაითვალოს. მეფე გიორგიც თავისის პირით აღიარებს ისტორიულს უფლებას, — „შევედით მთიულთა შიგან... ყოველგნით უცილებლად ქონებასა შინა სამეფოსა ჩვენისასა“... მაგრამ დროთა ვითარების გამო „უცილებელი“ უფლება სრულიად შეიღახა, თითქმის განჰქრა. მოჩილება განსდევნა „უნებურებამ“. ძეგლიდამ სჩანს, რომ „უნე-

ლია, სამოც-და-ექვს მუხლოვანი. როგორც ეტყობა, იგი სწვა ვარიანტს წარმოადგენს, H. de la G. p. 644, n^o.

ბურება“, „აღრევით ყოფა“ წინადაც, გიორგი ბრწყინვალის აღრე, ხშირი ყოფილა მთაში: დრო ხელს არ უწყობდა და თვით მეჭეებსაც „ებრიაანებოდათ“ (?) ასეთი მდკომარეობაო. ეს «ებრიაანებოდათ», რასაკვირველია, სახელისა და ღირსების დასაცველად არის ჩართული, თორემ ნამდვილი საბაზი მთის „აღრევით ყოფისა“ ტახტისა და სკიპტრას უღონობა იყო ხოლმე და სხვა არაფერი. ასე გახლდათ ბრწყინვალე მეფის დროსაც და იგიმეფე მთაში შევიდა, რადგან „უნებურნი“ მოიპოვებოდნენო: «მოვედით ხადა ცხოტს და მოვასხენით ყოველნი უნებურნი ხევის ბერნი და ჰაეროვანნი»... და თუ ასე გახლდათ, მაშ რა ჰსურდა მეფეს? — „უცილებლად პყრობა ტახტისა და სკიპტრისა“ და მეორედ კიდევ — მოსპობა «აღრევით ყოფისა» ეს „უცილებელი პყრობა“ ცხადად ამტკიცებს, რომ მეფემ იმ დროს სრულიად სძლია მტრებს, ვასალობა თავიდან მოიშო-

რა და თვით-მპყრობელი შეიქმნა. თუმცა ზოგთა მეფის თვით-მპყრობელობა არა სწამთ და ამტკიცებენ, ვითომ გიორგი ბრწყინვალე ბოლომდე მონგოლების ვასალი იყო და არა სხვა ვინმეო, მაგრამ ძეგლის დება სრულიად არღვევს ამ აზრს, მეტადრეის ხელთ-ნაწერი, რომელიც პარიჟის წიგნთ-საცავში მოიპოვება ⁴⁹). ეს უსაფუძვლო აზრი იქიდან წარმოსდგა, რომ ყურადღება არ მიაქციეს, თუ როგორ იზრდებოდა მეფის ძალა და ძლიერება. პირველად იგი, მართალია, ვასალად ირიცხებოდა, მაგრამ მეფის «სიბრძნე-გონიერებაც» იმაშია, რომ ნელ ნელა ვასალობა მოიშორა და

49) და რომელიც ბროსეს ჰქონია ხელში. აი თვით ის ადგილიც, რომელიც არც რუსულს თარგმანში და არც „წერა-კითხვის საზოგადოების“ ხელთნაწერში არ მოიპოვება: „notre puissance et l'autorité de notre sceptre étant universellement et sans contestation respectés dans notre domaine royal“...

სრული დამოუკიდებელი შეიქმნა, თუმცა კი არ ვიცით სახელდობრ რომელს წელს მოიპოვა თვით-მპყრობელობა. სხვათა შორის, მხოლოდ თვით-მპყრობელობის ძალით და მის განსამტკიცებლად შევიდა იგი მეორედ „კავკასსა შინა“, თუმცა საბაბად მთიულთა „აღრევით ყოფაც“ იყო. ცხოველის სურათით გვიხატავს ძეგლის დება ამ „აღრევით ყოფას“... „დიდი უსამართლო და მძლავრებული ქმნილი იყო ერთმანეთსა ზედა“... „ღალატად დასხმა და დაქცევა ციხეთა, სიკვდილი და ცოლის წაგვრა და უბრალოდ დაგდება... და ყოლ სამართალი აღარ იყო-ღა“... ძეგლის აზრით, ამ უწესოების მიზეზი ვითომ «სისხლის სიბუქობა» ყოფილა, მცირე სისხლი ანუ სისხლის ფასი, გარდასახადი. იგი ძეგლიც ამ მიზეზს აქცევს ყურადღებას, თუმცა «აღრევით ყოფის» საბაბი სხვაგან უნდა მოიძებნოს და მარტო „სისხლის“ რაოდენობა აქ არაფერს უთაშია.

სჯულ მღებელი მეფე მხოლოდ დარიელამდე მისულა, — „დარიელით მობრუნებულთა ვილოცეთ ლომისას მთავარ-მოწამის წინაშე“... აქ შევნიშნავთ აგრეთვე, რომ მეფემ ადგილობრივ მთიულთა შინაური საქმეებიც განიხილა — „ჩამოვიარეთ ცხრა ზმის ზევი (ქსნის ხეობაშია) და მოვიკვლევით მუნებური სასაქმო“...*)

XII

როცა ნოინები ერთმანეთის წინააღმდეგ აიშალნენ და მონგოლთა შორის განხეთქილება ჩამოვარდა, მეფესათვის ეს გარემოება მეტად სასარგებლო იყო და კარგადაც გამოიყენა მარჯვე დრო მონგოლების ძალა დაიქსაქსა და მათ მომრეობასაც ბოლო მოეღო. მტრის შებედეა და ხელის შებრუნება ეხლა შეიძლებოდა და გიორგი მეფე ხომ თავისს „სიბრძნე-გონიერებას“ დროთა ვითარებას უმორჩილებდა. მტრის აშლისა და

*) ყველა ეს ადგილები ძეგლის დების წინასიტყვაობიდან მოგვყავს.

არეულობის დროს საქართველომ სრულიად მოიშორა მძიმე უღელი და შეჰყუსრა სულთამხუთავი ბატონობა. არც აქ უღალატა ფრთხილმა მეფემ თავისს ჩვეულებრივს მიმართულებას და ხასიათს, — სადაც ძალა საჭირო იყო, ძალა იხმარა, სადაც არა — „გონიერებას“ დაემყარა, „სიბრძნეს“ მიენდო. მოგეხსენებათ ვაჟკაცთა წესი: სადაც არა სჯობს, გაცლა სჯობსო... მეფეც ამ წესს ადგა და მისდევდა, რაც უნდა იყო, ამ „სიბრძნე-გონიერებამ“ სრულიად განდევნა გარეშე მტერი. მხოლოდ ერთი საშიშარი მტერი კიდევ დარჩენილიყო, და თქვენც გეცოდინებათ, რომ ეს მტერი შინაური და სახელად ეწოდებოდა... ორის ძმის გაყრა, ერთის საქართველოს ორ სამეფოდ გაყოფა.

წინაღვე შევნიშნეთ, რომ ორ-მეფობა განზრახ და მანქანებით შემოიღეს. ამ უკანონო ქმნილებამ მალე ჰშობა თავისებრ უკანონო შვილი — ორის სამეფოს დაარსება. უღო ყა-

ენს სძულდა დავით ნარინი, ხელში უნდოდა ჩაეგდო, მაგრამ მეფემ თავს უშველა, ქუთაისში გაიქცა და იქ საკუთარს ტახტზედ დაჯდა. საქართველო ორ სამეფოდ განიყო⁵⁰). რასაკვირველია, ურჩის მეფის საქციელი არ მოეწონებოდა ყაენს, მაგრამ არც ორის სამეფოს დაფუძნება უნდა ყოფილიყო საწყენი, დასალონებელი. და ან რად უნდა ყოფილიყო, როცა ეხლა ერთობა მოისპო და საქართველოს დამონებაც ადვილი შეიქმნა?! ადვილად დაიმონეს კიდევ და თუ ოდესმე ძლიერი ივერია ასე შერცხვა და დამცირდა მონგოლების დროს, ამის მიზეზად, სხვათა შორის, ის უბედურებაც უნდა ჩაითვალოს, რომელიც რუსუდანის „ტანით ზომიერ, ფერით თხელ, ენა-ტკბილ, მდაბალ, ცხენსა ზედა მხნემ, ფერხ-

⁵⁰) ვახუშტის სიტყვით ეს ამბავი მოხდა 1246 წ. საქ. ისტ. გვ. 239, ბროსსე-კი ამბობს, რომ 1258 წ. მოხდაო, H. de la G. p. 546, n⁴.

მალე და განმგონე“ შეიღმა დავით
ნარინმა მოუვლინა სამშობლოს...

უდიდესი ღვაწლი გიორგი ბრწყინ-
ვალისა სამეფოს გაერთიანებაა, მაგ-
რამ აქაც გარემოებამ გააადვილა ეს
ღვაწლი. თითქო ბედი და იღბალი
თან დაჰყვა მეფესაო, ყველაფერი
ეხმარებოდა, ხელს უწყობდა. ხოლო
იგი ხომ დიდი ოსტატი იყო და ზედ-
მიწევნით ესმოდა, რა დროს რა უფ-
რო მოხერხდებოდა. მონგოლების გა-
ძევების შემდეგ, მეფე ორის სამეფოს
გაერთიანებას შეუდგა და დროც იყო.
პირველად ესა, რომ ერთობის საჭი-
როებას ყველა ჰგრძნობდა და, რო-
ცა მეფე ამის შესახებ დაეკითხა იმერ-
თა, ლიხის იქით ყველამ თანაგრძნო-
ბა გაჰმოუცხადეს. თვით მეფის ხასია-
თი და მოქმედება უნებლიედ იზი-
დავდა იმერთა სულისა და გულის და
ეს მით უფრო, რომ ხალხის მეხსიე-
რებაში ჯერ აღმოფხვრილი და გამ-
ქრალი არ იყო წარსული ძმობა და
ერთობა... დიად, იმერნი აღტაცებით

მიეგებნენ, როცა მეფემ თავისის ლაშქ-
რით გადალახა ლიხის მთა და იმერეთში
შევიდა. ხალხის გული მეფესაკენ იყო,
მაგრამ სხვაფრივაც ბედი სწყალობდა
თავისს რჩეულს. და აი როგორ.

მოკვდა თუ არა დავით ნარინი,
იმისმა შვილებმა უთანხმოება და შულ-
ლი ასტეხეს. უფროსს ძმას კონსტან-
ტინეს ეკუთვნოდა მეფობა, ავიდა კი-
დეც ტახტზედ, მაგრამ მეორე ძმამ
მიქაელმა ეს არ იყაბულა, მეფეს არ
დაემორჩილა და რაჭა-არგვეთი დაი-
ჭირა, სადაც თავის ნებაზედ იქცეო-
და, — „დღეთა მათთა იშლებოდა ქვე-
ყანა იგი“... „და არა ყვეს მშვიდობა,
ვიდრე არა მიიცვალნეს“⁵¹)... ერისთა-
ვებსაც ეს უნდოდათ, აღრევა ხომ მათ
გაძლიერებასა და განდიდებას ხელს უწყ-
ობდა. როგორც ყოველთვის, ეხ-
ლაც, მოიღრუბლა თუ არა იმერე-
თის ცა, მთავარნიც განდგნენ: გიორ-
გი დადიანმა მთლად ოდიში დაიჭირა

⁵¹) ქ.-ც-ბა, გვ. 427.

ანაკოფიამდე და ცხომის საერისთოს მთავარი შეიქმნა; შარვაშიძემ აფხაზეთი დაისაკუთრა, გურიელიც გურიას ვას დაანებებდა და სხ. ⁵²); ერთის სიტყვით, თითოეული მთავარ-ერისთავი განუდგა მეფეს, თავისს სამთავროში დამოუკიდებელი შეიქნა და როგორც ენება, ისე განაგებდა ქვეყნის საქმეს. მეფე ვის ახსოვდა, იმას ვინღა რათმე აგდებდა... და ეს დამცირება იქამდე მივიდა, რომ როცა მიქაელ გარდაიცვალა, იმისმა შვილმა ბაგრატმა „ვერ იკადრა მეფობა“, სხვათა შორის, „დაუმორჩილებლობითა მთავართათა!“ ამ გვარი მდგომარეობა სწორედ საადვილოდ ხდიდა იმერეთის შემოერთებას და გიორგი ბრწყინვალემ ადვილადაც შეასრულა ეს საქმე. ჯარი შემოართყა ქუთაისს და ყრმა ბაგრატ იძულებულ შეიქმნა 1330 წ. დამორჩილებოდა მძლავრს

⁵²) H. de la G. p. 610, n^o.

მეფეს. უკმდეგ ბაგრატს მარტო შორაპნის საერისთო უბოძეს ⁵³).

სატახტო ქალაქის ქუთაისის აღებამ თავს ზარი დასცა დამოუკიდებელ და განდიდებულ მთავარ ერისთვეებს, გაკადნიერებულმა ფეოდალებმა უმაღლვე იგრძნეს რაც მოელოდათ, თუ ურჩობას გაუწევდნენ მძლავრს მეფეს, რომელსაც, საკუთარს ჯარს გარდა, იმერთა თანაგრძობაც ამხნევებდა. მეორეც ესა, არაერისთვის დაფარული არ იყო მეფის განზრახვა, მისი გულის წადილი, ყველა კარგად ჰხედავდა, რომ მეფეს ჰსურდა „სრულის საქართველოს“ აღდგენა. წინააღმდეგობა არას გზით არ მოხერხდებოდა და, რადგანაც ჩვენს დიდკაცობას დროთა ვითარების ალღო და გამჭრიახობის უნარიც ჰქონდა ხოლმე, ამიტომ, ანდაზისა არ იყოს, ჩათრევას ჩაყოლა ამჯობინა: „დადიანი მამია, გურიელი და სვანთა ერისთავი, და აფხა-

⁵³) ქ. ც-ბა, გვ. 449.

ზეთისა შარვაშიძე მოერთნენ ნიჭი-
 თა დიდითა და დაულოცეს მეფობა
 იმერეთისა და ყოვლისა გიორგიისა“⁵⁴).
 მაგრამ მეფემ ეს არ იკმარა, და არც
 მარტო სამეფოს ცალიერი დალოცვა
 და სკიპტრას წინ თავის მოდრეკა
 შეადგენდა გიორგი ბრწყინვალის იდე-
 ალს, არა, — იმისი აზრი უფრო შორს
 სცემდა... არა ერთხელ და ორჯელ
 დაჰმორჩილებიან ძალა უნებურად მთა-
 ვარნი მეფეს, მაგრამ მერე, როცა
 დრო უპოვნიათ, ისევ გამდგარან,
 უღალატნიათ. ენლაც საჭირო იყო
 მარტო დამორჩილება-კი არა, არა-
 მედ შეცვლა იმ წეს-წყობილებისა,
 რომლის მიზეზითაც მომდინარეობდა
 ეს მუდმივი განდგომა და ჟამად-ჟამა-
 დი ურჩობა. წეს-წყობილების შეცვლა
 კიდევ იმაში მდგომარეობდა, რომ
 მეფემ აღიარა მთავარ ერისთობა პი-
 რადი საკუთრება არააო, ჩემი ნებაა
 ვისაც ვუბოძებ, ხოლო ვუბოძებ მა-

⁵⁴) *ibid.*

რტო იმას, ვინც მორჩილი იქნებაო...
 საქმითაც ასე მოიქცა: შემოვლო
 მთლად დასავლეთსაქართველოს ყვე-
 ლა საერისთო, საქმენი განაწყო, ყველ-
 გან წესი და რიგი დაადგინა და ერთ-
 გულნი, მორჩილნი მთავარნი დააყე-
 ნა. თვით სამცხე-კლარჯეთმაც მოწი-
 წებით თავი მოუდრიკა გვირგვინოსანს
 მეფეს, როცა იგი შევიდა განდიდე-
 ბულს სამთავროში იქაც დასხნა
 მორჩილნი ერისთავნი. ამ გვარად
 აღადგინა ბრწყინვალე მეფემ ძლიერი
 საქართველო, «ივერია დაფანტული
 სამეფოდ, სამთავროდ და საერისთოდ
 დაყოფილი... კვალად შემოიკრიბნა
 და დაიმონნა»... დიდი და თვალსა-
 ხინოა იგი ღვაწლი, მით უფრო, რომ
 «კეთილმა ხუროთ-მოძღვარმან» სა-
 მეფოს ერთობა ააშენა და დაამყარა
 სჯულსა და წესზედ, ცხოვრების გა-
 უმჯობესობასა და განკარგებაზედ;
 მან სულიერი ძალა ჩაჰბერა, ცხო-
 ველ-მყოფელი მადლი სცხო კვალად
 აღდგენილს ივერიას და მხოლოდ ამ

ძალამა და მადლმა დაიფარა და შეი-
 ნახა გაერთეებული საქართველო. ახ
 ოც-და-ათს წელს. მარტო გარეგანი
 ძალა ვერ დაიცავდა დიდის ივერიის
 ერთობას. საყურადღებო და შესანიშნა-
 ვიც ისაა, რომ მეფემ „ძლიერებას“
 შეუსაბამა „სიბრძნე-გონიერება“. იშ-
 ვიათად მოიპოვება, არა თუ მარტო
 ჩვენს წარსულში, სხვაგანაც ისეთი
 მეფე, რომელიც თავისს ძლიერებას
 ჰგრძნობდეს, ღონეზედ დარწმუნებუ-
 ლი იყოს, მაგრამ ან ერთმა და ან
 მეორემ არ წაიცდუნოს, არ წაიტა-
 ცოს... იშვიათია, რომ კაცი თავისს
 ძალას უმორჩილებდეს იმ უზენაესსა
 და ღვთიურს ნიჭს, რომელსაც გო-
 ნიერება ეწოდება. მაგრამ ამ ზეგარდ-
 მო ნიჭით უხვად მიმადლებული იყო
 გიორგი მეხუთე. მისი დიდ-ბუნებოვა-
 ნობა თითქო ჰარმონიულად შემკობი-
 ლი და შეწყობილია „უებრო ახოვ-
 ნებითა“ და მაღალის „გონიერები-
 თა“. ამ ღირსების მქონე „ხუროთ-
 მოძღვარი“ მკვიდრად აგებს შენობა-

სა და გიორგი ბრწყინვალის შენობა-
მაც ასე დიდხანს გასძლო, თუმცა
გარშემო მღვლევარება და გრიგალი
არ დამცხრალა ..

XIII

ვიდრე მეფე ორს სამეფოს გააერთიანებდა, რასაკვირველია, მონღოლთა უღელი უნდა შეემუსრა. როგორც უკვე შევნიშნეთ, მუსაით ყაენმა და ჩოფანმა პირველადვე მისცეს გიორგის «ყოველი საქართველო და ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი, და შეილნი დავით მეფისანი, და მესხნი, შეილნი ბექასანი», მაგრამ ნოინები-კი მაინც დარჩნენ საქართველოში და იმ დროს მეფე ისევ ვასალურს დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა. სამეფო სკიპტრას ნოინობა ჰჩრდილავდა და სრულმა შუქმა იგი სკიპტრა მხოლოდ მაშინ გააბრწყინვა, როცა ნოინობა აღმოიფხვრა. ხოლო ნოინთა ძალა და ბატონობა შეირყა ისევ ყაენტა აღრევის დროს. ეს იმიტომ, რომ ნოინთ დამოკიდებულება

ჰქონდათ ყაენებთან და აღრევის დროს ნოინებსაც უთანხმოება ჩამოუყვარდათ. იგინიც ცალ-ცალკე განდგნენ, თითოეული მძლავრი ნოინი ჰლამობდა დაეპყრა რომელიმე ნაწილი საყეენოსი და კიდევ „რომელთამე დაიპყრეს“... ერთმანეთის ჯიბრმა და ცილმა ნოინებს თითქო გონი და სამხედრო საზრისი დაუბნია, ამასთანავე თვით ლაშქარში მოისპო წესი და მორჩილება, განჰქრა სამხედრო სული, რომელიც აქამდე უძლეველს ჰყოფდა მონგოლთა, ამ «მოისართა რჩეულთა», „მაგრითა მშვილდითა უცთომრად მსროლელთა“...

გიორგი ბრწყინვალესათვის ხომ ამ გვარი გარემოება მეტად სასარგებლო იყო. მართალია, ძალითა და მახვილით მტრის განდევნა იმ დროს გასაჭირს არათერს წარმოადგენდა, მაგრამ მეფემ მხოლოდ ზოგიერთნი «განასხნა ბრძოლითა და ძლიერებითა», დანარჩენის თათრების გაძევება ისევ

„გონიერებით“ მოახერხა და თუ არ დავიფიწყებთ, რომ მთლად აღმოსავლეთი საქართველო მონგოლთა ჯარს ეჭირა და მთის ნაპირნიც კი მათ ხელთ იყო, მაშინ მეუვის უებრო „სიბრძნე-ძლიერებას“ უნებლიედ დიდი პატივი უნდა ესცეთ. დიად, მტრის მღელვარებაზე დააფუძნა მან თავისის ერის მყუდრო ცხოვრება და ოდესმე მრისხანე მეტოქის დასუსტება სამშობლოს აღორძინების საძირკვლად ჩასდვა!..

მაგრამ ნუ იფიქრებთ, ვითომ მეფის „სიბრძნე გონიერება“ აღემატებოდა მისსავე „ძლიერებას“, სრულებითაც არა, — ეს ორი თვისება სისწორით იყვნენ შეწონილნი და ისე მოთავსებულნი, რომ არ იცით, რომელი მათგანი სძლევდა .. როცა საჭიროება თხოულობდა ბრძოლასა და ვაჟკაცობას, მეფემ ჩამორჩენა არ იცოდა და ძალას არ ერიდებოდა ხოლმე. რამდენმამე წელიწადმა გაიარა მტრის გაძევების შემდეგ და ერთ-

მანოინმა, სახელდობრ აღრაბაგანისამ, (ადერბიჯანი) ისურვა, „რათა დაიმორჩილოს გიორგი მეფე“... სჩანს, რომ იმ დროს მეფე „მორჩილობაში“ აღარ ყოფილა და, რადგანაც აღრაბაგანი საქართველოს საზღვრად იღვა, ნოინს მოუნდომნია „მორჩილობის“ აღდგენა, ბატონობის განახლება. თავხედმა ნოინმა აიღო სამეფოს ზოგიერთი ადგილი და განჯას მოვიდა. მეფე თავისის ჯარით იქ დახვდა მტერს და, სასტიკის ბრძოლის შემდეგ, სრულიად შემუსრა, „მოსრნა“ მისი ძალა. გამარჯვებული გიორგი „ალათითა დიდითა“ დაბრუნდა უკან.

არაა მოხსენებული სახელდობრ რომელ წელს მოხდა ეს ამბავი, მაგრამ აქ საჭირო და საგულისხმიერთი თვით ამბავია: იგი ცხადად გვიჩვენებს, რომ იმ დროს მეფემ მოიშორა ვასალობა და სამეფო თვით-მპყრობელობა შეიმოსა. ამ ამბის შემდეგ სწორედ თვით მპყრობლობის ნიშანი და ბეჭედი აზის გიორგი ბრწყინვა-

ლის თითოეულს მოქმედებას, სამეფო განკარგულებას. მეფე აღარავის ეკითხება, გარეშე ბატონის ბრძანებას არ საჭიროებს, თავის თავად და დამოუკიდებლად განაგებს ყოველ გვარს საქმეს. ძირეულად შეიცვალა ტახტისა და მეფობის ვითარება, სახელმწიფო ცხოვრება სწორე და საკეთილო გზას დაადგა და თვით დროშამაც პირი შეუბრუნა მტერს. როდესაც, მაგ., საბერძნეთის სულტან ორხანმა მოიწადინა საქართველოსათვის წაეგლიჯა რამე, კლარჯეთი და მისი მიდამონი დაეპყრო, გიორგიმ ჯერ ჩვეულებრივს „სიბრძნე გონიერებას“ მაჰმართა — ზავის დადება შეუთვალა მტერს, მაგრამ ორხანმა არ ინება მშვიდობა და საქმე მახვილზედ მიაგდო. ძვირად დაუჯდა მეშულღეს უგუნური კადნიერება: გიორგიმ ურიცხვი თურქი გაეღლიტა, სულ გაანადგურა თავისი მოქიშვე, ასე რომ თვით სულტანიც კი ძლივს გადარჩა სიკვდილს, მეფეს დი-

და ალფი დარჩა და „მხიარული“ მოვიდა ტფილისს⁵⁵).

უფრო ადრე, ვიდრე ეს ამბავი მოხდებოდა, როცა პირველად ნოინთა შორის შუღლი ჩამოვარდა, მეფემ გაილაშქრა რანსა (აწინდელი ყარაბალი) და შირვანზედ, დაიმორჩილა და ხარჯი დაადო; ამ გალაშქრებას თან მოჰყვა უწინდელის საზღვრის აღდგენა, — აღმოსაკლეთით საქართველო კასპის ზღვასა და დარუბანდამდე იყო ხოლმე გადგმული და, როცა მეფემ რანი და შირვანი „მოხარკე ჰყენა და დარუბანდამდე ქურდის ლეკითურთ“⁵⁶), მხოლოდ ნამდვილი და სწორე მიჯნა ჩასდო, უმეტ-ნაკლებოდ შემოზღუდა სამეფო და სხვა არაფერი...

⁵⁵) ორხანი მეფობდა 1325—1359 წ. ბროსეს სიტყვით, იმის ცხოვრების აღწერაში არ იხსენიება, რომ გიორგი ბრწყინვალესა და ორხანს ბრძოლა ჰქონდეთ კლარჯეთის გამო. H. de la G. p. 648, n^o, მაგრამ ეს გარემოება ხომ არ არღვევს ჩვენის მატეიანის ამბავის სინამდვილეს.

⁵⁶) *ibid*, p. 646—647.

როგორც სჩანს, თუმცა პირველმა
 ვალაშკრებამ ნაყოფი მოიტანა და მე-
 ფემ დაიმორჩილა მთელი მხარე და-
 რუბანდამდე, მაგრამ იგი მხარე მჭიდ-
 როდ მაინც არ შეერთებია საქართ-
 ველოს. ამისი მიზეზი ისაა, რომ პირ-
 ველ ხანებში საქართველო თითონაც
 არ იყო სრულიად თავისუფალი, ჯერ
 ისევ მონგოლებს ემორჩილებოდა და,
 რასაკვირველია, უცხო მოდგმისა და
 ტომის ხალხის შემთერთება ძნე-
 ლად მოხერხდებოდა. მაგრამ მეფე მა-
 ლე თვით მპყრობელი შეიქმნა და
 მხოლოდ მაშინ გახდა შესაძლო ძვე-
 ლის მოხარკეების მკვიდრად დამორ-
 ჩილება, როცა «არცა-ღა იყვნენ თა-
 თარნი საბრძანებელსა მისსა», მაშინ
 მეფემ «უმეტესად დაიმორჩილა» ძვე-
 ლი მოხარკენი და განამტკიცა თავი-
 სი ძალა, ამ მოხარკეების დამორჩი-
 ლება აქ საყურადღებოა უფრო იმითი,
 რომ ცხადად გვიჩვენებს, თუ რა გვა-
 რად მცირდებოდა მეფის ვასალური
 დამოკიდებულება და თანდათან მატუ-

ლობდა, იზრდებოდა თვით-მპყრობე-
ლობა. ამ შესანიშნავსა და საგულის-
ხმიერო ამბავსაც ცხადად ეტყობა
გიორგი ბრწყინვალის ხასიათის გავ-
ლენა. თვით-მპყრობლობის აღორძი-
ნებას ასვია გვირგვინოსანის სულიე-
რი ბეჭედი: როგორც სხვაგან, აქაც
მეფე დიდს საქმეს ზედ არ შევარდა,
ნელ-ნელა და აუჩქარებლად აწარმო-
ვა იგი საქმე და ბოლოს დროს «სიბრძ-
ნე-გონიერებით» დაამთავრა. სამეფოს
თვით-მპყრობელობის აღდგენამ და-
ავვირგვინა დიდი ღვაწლი და ამიტომ
იგი თვით მპყრობელობა კვალად
მოევლინა ივერიას მხოლოდ მაშინ,
როცა მეფემ „დაიმორჩილნა და დაი-
მონნა ყოველი გიორგია ნებასა შინა
თვისსა... ნიგოფსიილამ დარუბანდამ-
დე... და აღარა იყო წინააღმდეგი
და ურჩი მისი»...

XIV

აღდგენილს სამეფოს შინავანი გა-
ნახლება და განწყობა ესაჭიროებოდა
და მეფემ სწორედ ამ საქმესაც მიაქ-

ცია ჯეროვანი ყურადღება. საჭიროც
 იყო: როგორც უკვე შევნიშნეთ, მონ-
 გოლების ბატონობამ სრულიად შე-
 ლახა და შებილწა ქართველების ში-
 ნაობა, შეწიკვლა ცხოვრების წესი და
 რიგი. ასეც უნდა მომხდარიყო, რად-
 განაც სხვის ბატონობას მავნებელი
 გავლენა აქვს ერის ზნე-ჩვეულებაზედ.
 რაც უნდა იყოს, აქ საგულისხმიერო
 უფრო ისაა, რომ გიორგი ბრწყინვა-
 ლემ სულიერადაც განაახლა „ყოვე-
 ლი საქართველო“, საკეთილო წეს-
 წყობილება დაადგინა და ახალი სჯუ-
 ლი მისცა თავისს ერს. ორ გვარი მი-
 მართულება და ხასიათი ცხადად ეტ-
 ყობა მეფის სულიერს შემოქმედობას,
 მის სასჯულ-მდებლო ღვაწლს: მე-
 ფისათვის საკმაო არაა მარტო საქმე,
 იგი თეორიულადაც იღვწვის, საქმესა და
 აზრს, ცხოვრებასა და თეორიულს
 სჯულ-მდებლობას აერთებს, ერთურთს
 უმორჩილებს, სწორედ ისე, როგორც
 სახელმწიფოს შესაკრებლადაც აზრი
 და მოქმედება ერთმანეთს შეუფარდა

და შეუსაბამა. აქაც, ამ შინაურის ცხოვრების განახლებაში, ჩვეულებრივი ნიჭი გამოიჩინა: რომელ საქმის გაკეთებაც კი შეიძლებოდა, გააკეთა და ნელ-ნელა დაამთავრა ცხოვრების წესიერი განწყობილება

სამწუხაროდ, მეფის სასჯულ-მდებლობა ღვაწლსაც თითქმის ისეთივე ბედი ეწია, როგორც მის ცხოვრებას: გიორგი ბრწყინვალის სჯულ-მდებლობა დაიკარგა და ჩვენამდე მხოლოდ „ძეგლის დებამ“ მოაღწია, თუმცა ეჭვი არაა, რომ, ძეგლს გარდა, მან სხვა სამოქალაქო სჯულიც განუჩინა თავისს ერს. მართლაც-და, ჩვენის სჯულ-მდებლობის ისტორია და თითო-ორიოლა აქა-იქ დარჩენილი საბუთი ცხადად გვიჩვენებს, რომ გიორგიმ მართლ „ძეგლის დებით“ არ დაასრულა თავისი იურიდიული მოღვაწეობა. ჯერ ერთი ესა, რომ ძეგლი მართლ მთიულთა სჯულია და მეფემ ამ სჯულის სარბიელი თითონვე ვიწრო ხაზით შემოფარგლა, — „ჯვართა

ყელს აქეთ ხადაცხოტს, ზანდუკის ხევს, კიბეთ, ქვეშეთ და მენესოს ზემოდ ეს განაჩენი დავდევით“*) . მაშასადამე, ძეგლის ძალა და მნიშვნელობა მეტად პატარა სივრცეს შეიცავდა და ეს მაშინ, როცა დანარჩენი საქართველო ნაკლებად არ საჭიროებდა საკუთარი სჯული ჰქონოდა.

ცალკე სჯული მეფეს „ყოველ საქართველოსათვისაც“ განუჩენია. ამას, სხვათა შორის, ამტკიცებს წინასიტყვაობა, რომელიც მოსეს სამართალშია ჩართული და რომლისთვისაც, სამწუხაროდ, აქამდე ჯეროვანი ყურადღება არ მიუქცევიათ. წინასიტყვაობაში პირდაპირ მოხსენებულია, რომ მეფემ ისეთი სამართალი დააწესა, რომელსაც შემდეგში საქართველოს სამივე სამეფო ჰხმარობდაო⁵⁷). შე-

*) იხ. ძეგლის დების წინასიტყვაობა.

⁵⁷) მოსეს სამართალი ვახტანგის სჯულის კრებაშია მოთავსებული. თვით წინასიტყვაობა მოგვითხრობს ვახტანგ VI-ის ღვაწლსა და

იძლება იგი წინასიტყვაობა მერე იყოს ჩართული და არ ეკუთვნოდეს თვით სჯულ-მდებელ ვახტანგს, როგორც ჰფიქრობს დიად პატივცემული ჩვენი მეისტორიე⁵⁸), მაგრამ აქ საჭირო მხოლოდ ისაა, რომ წინასიტყვაობა ეთანხმება სხვა ცნობებსაც ამ საგნის შესახებ, სხვათა შორის, ვახტანგი საკუთარს თავისს სამართალში იხსენიებს ერთს საყურადღებოდ ამბავს — „მეფემან პატრონმან გიორგიმ განაწესა, რომ შუათანა ძმასაც ერთს რასმე მისცემენ“⁵⁹) და ეს ამბავი ნათელს ჰკენს ხსენებულს საგანს.

მერე ასე განაგრძობს: „იპოვნა და მოიშოვა მრავლითა იძულებითა და ფრიადითა შრომითა... დიდის მეფეთ-მეფის გიორგის მიერ თქმულნი სამართალნი, რომლითა სჯიდენ სამნივე ესე სამეფონი ქართლისანი...“

⁵⁸) სპხელდობრ დ. ზ. ბაქრაძე, იხ. ფრენკელისაგან რუსულად გამოცემული ჩვენი სჯულ-მდებლობა, Стр. 146, прим. 2.

⁵⁹) ვახ. სამ. მეჩ. რბ. მართალია, როგორც შენიშნავს ბ-ნი ბაქრაძე ფრენკელის გა-

გარდა ამისა, თვით ეახუშტიც თავისს „შემატებაში“ მოგვითხრობს: მეუფე... „სჯული და სამოქალაქო წესნი განაბრწყინვა“ .. აქ, რასაკვირველია, სხვა სჯული უნდა იგულისხმებოდეს, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია და არა ძეგლის დება. ეს უკანასკნელი, როგორც უკვე შევნიშნეთ, სათემო კანონს შეადგენდა და მთელის სახელმწიფოსათვის სავალდებულო ძალა არა ჰქონდა.

მოიპოვება ერთი საბუთიც, რომელიც ნებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ მეუფე საერთო სჯული დააწესა და „სისხლის დასაურვებლად“ საკუთარი ფული მოსჭრა, ეგრედ წოდებული გიორგული. მართალია, იგი გიორგული ძეგლის დებაში არაა ნა-

მოცემაში, ეს „განწესება“ აკლია ძეგლის დებას და არც სხვა სიგელ-გუჯრებში მოიპოვება, მაგრამ ამითი მარტო ის მტკიცდება, რომ გიორგი ბრწყინვალის სამართალი დაკარგულია და არ ვიცით სჯული, სადაც იგი „განწესება“ ყოფილა ჩაწერილი.

ჩვენები, მაგრამ აღბუღას სამართალი-კი ცხადად მოიხსენიებს: წინად ყაზან ყაენის ფული იყო ზმარებაში და ჩვენ მეუის გიორგის თეთრი გავაჩინეთო ⁶⁰). შემდეგ თვით ვახტანგიც ამბობს, რომ გიორგული საყოველთაოდ იზმარებოდაო ⁶¹). რასაკვირვე-

⁶⁰) ... „ყაზანური თეთრი იყო... და დიდის წარჩინებულის მეუის გიორგის ყამისა თეთრი გავაჩინეთ, ორიანი, ხუთი დანგი (ორიანი და ხუთ დანგიანიო) წმიდა ვერცხლი“ ... აღბუღას სამართლის წინასიტყვაობა. აქვე მოხსენებელია საყურადღებო ამბავი: მეფეს ხელ-უხლებლად დაუტოვებია აწყურისა და საფარის (მონასტრები არიან) წესდებანი, — „აწყურისა და საფარისა ვითა ძველადგან ყოფილიყო არცა დიდსა მეფესა მოეშალა“. საფარა, ეს საკვირველი ნაშთი ხუროთ-მოძღვრებისა, ბექამ ააშენა.

⁶¹) ... „პირველ ყამერს თეთრს გიორგულს ეპაზდნენ; ის თურმე საქმობდა სისხლშიაცა და ისრეცა და ის გიორგული რაერთისაცა წონა ყოფილა, იმ ძველს წიგნებში სწერია და იმითი იცნობთ“ ვახ. სამ. ბუჩ. იე. აქ საჭიროა ვიცოდეთ, რომ გიორგულს დანგიც ერქვა და თასიო თეთრს უდრიდა,

ლაა, ყველა ეს ვუჩვენეთ მარტო იმი-
ტომ-რ.ომ, თუ გიორგული „საქმობა
და სისხლშიაცა და ისრეცა“, მაშ ფუ-
ლის მომჭრელს „სისხლიც“ გაუჩენია,
სჯულიც დაუღვია.

სამწუხაროდ, გიორგი ბრწყინ-
ვალის სჯულ-მდებლობა დაიკარგა და
ძეგლის დების გარდა მხოლოდ თითო-
ორი ნაწყვეტი ჰღალადება „სამა-
რთლის მომქმედის“ მოღვაწეობას.
„შემატების“ დამწერი აქაც ძვირობს,
„მცირედ“ უბნობს და ამიტომ მეტად
ძნელია გადაჭრით და საბოლოოდ
ითქვას რამე მეფის სჯულ მდებლო-
ბაზედ. მხოლოდ ერთის თქმა-კი შე-
იძლება და სახელდობრ იმისი, რომ
გიორგი ბრწყინვალემ თანასწორად
ყურადღება მიაქცია როგორც სა-
ეკლესიო, ისე სამოქალაქო სჯულს
საქმეც იმაშია, რომ «კეთილმა

შაური ჰლირდა, როგორც ბროსსე განმარ-
ტებს. იხ. ჩვენი სჯულ-მდებლობა რუსულად
ფრენკელისაგან გამოცემული, СТР. 96.

ხუროთ-მოძღვარმა, სრულიად განა-
ახლა სამეფო და რადგანაც ეკკლე-
სია და სარწმუნოება ქვაკუთხედი
იყო სამეფოსი, ამიტომ „შემოიკრიბნა
კათალიკოზნი და ეპისკოპოსნი ივე-
რიისანი და განაახლნეს წესნი სა-
ეკკლესიონი“ ...

ეს „შემოკრიბნა“ ღირს შესანიშ-
ნავი ცნებაა და გვიჩვენებს, რომ სჯულ-
მდებელი ჩვეულებრივს გზას არ ას-
ცდა: საქართველოში არც ერთი
თვალსაჩინო სახელმწიფო საქმე და
კერძოდ სჯულმდებლობა «კრების»
დაუსწრებლად არ გაკეთდებოდა ხოლ-
მე, სასულიერო და საერო წარჩინე-
ბულთა კაცთა „კრება“ გვერდით უდ-
გა მეფეს და რჩევას აძლევდა, ჰპყობ-
და. იგი „კრება“ — ეს ჩვეულებრივი
ფორმა ერის წარმომადგენელობისა —
ჩვენის სახელმწიფოს საძირკველს შე-
ადგენდა, ამ საძირკველზედ იყო და-
ფუძნებული ერის უფლება და მოვა-
ლეობა და რაც-კი რამე კეთდებოდა,
„კრებით“ კეთდებოდა. . . თვით-

მპრობელმა სჯულის-მდებელმა „კრებას“ მიჰმართა და დავით აღმაშენებლის მსგავსად მოუწოდა ყველას, ვისაც-კი საქვეყნო საქმისათვის გული შესტკიოდა და «მეცნიერება» შესწევდა⁶²⁾.

მაგრამ იგი მარტო საეკლესიო სჯულისა და წესის დადებას არ დასჯერდა. საჭირო იყო ტაძრებისა და ეკლესიების განახლებაც და ეს მით უფრო, რომ შინაურის არეულარევის დროს და მტრის შემოსევის გამო არა თუ მარტო სარწმუნოება შეილახა, თვით წმიდა საღვთონიც-კი დაირღვენენ. ბექას სკო-

⁶²⁾ არ უნდა დავივიწყოთ აგრეთვე, რომ გიორგი ბრწყინვალემ ძეგლის დებაც „კრების“ დასწრებით გაუჩინა მთიულებს. ეს თვით ძეგლი დგან სჩანს: „...შემოვიტანეთ თემისა და თემის თაუნი და ხევის თაუნი და ხევის ბერნი და ჰაეროვანნი, დავსხედით და დავსვით. წმიდა მეფე და ქართლისა კათალიკონი ეფთვიმე, ვეზირნი და ეპისკოპოსნი და მოურავნი და გაგიგონეთ“...

ლაში აღზრდილს მეფეს, რასაკვირ-
ველია, ტაძრების აგება ღვთის საამურ
და კეთილ საქმედ მიაჩნდა და ხუ-
როთ-მოძღვარმა „ეკკლესიანნი დარ-
ღვეულნი და მოოხრებულნი აღაშენ-
ნა, განაახლნა“... ასე რომ საეკკლე-
სიო წესისა და სჯულის განახლე-
ბას ზედ დაერთო ტაძრების აღდგე-
ნა, გამშვენიერება. მართლ-მადიდებ-
ლობა გაბრწყინდა და სარწმუნოება
ელვარე სხივს ჰფენდა „საუფლის-წუ-
ლო“ საქართველოს მარტო თავისის
შინაგანის მაღლით-კი არა, არამედ
გარეგანის სიტურფითაც!.. დაუმატეთ
ამას, რომ მეფემ სხვაფრივაც განაახ-
ლა ქვეყანა — «განაესნა და აღაშენნა
ქვეყანანი», უვარგისი „მოწესენი“,
მოხელენი გადააყენა, მათ მაგიერ
მცოდნე და ზნეობიან კაცებს ჩააბარა
გამგეობა და ქვეყნის პატრონობა და
მხოლოდ მაშინ წარმოიდგენთ მის
ღვაწლსა.

ზემოდ შევნიშნეთ, რომ გიორგი
ბრწყინვალემ სამოქალაქო წესიც გა-

ნაბრწყინვაო, მაგრამ „შემატება“ ამ ამბავს მხოლოდ იხსენიებს და არ განმარტებს. კი როგორ და რა ნაირად მოხდა ეს გაბრწყინება. რასაც ვირველია, „შემატების“ ორიოდ ნაწყვეტი საკმაო მასალა არაა და უნებლიედ ჩვენც გვერდზე უნდა აუაროთ ისეთი სახალისო და საყურადღებო ამბავს, როგორიც „სჯულისა და სამოქალაქო წესთა“ გაბრწყინებაა... დავსძენთ მხოლოდ, რომ მეფე თვით უბოძებდა ხოლმე მთავარ-ერისთობას (მაგ., მამია დადიანის ძეს გიორგის დადიანობა, ყვარყვარეს ათაბაგობა) და ამ გარემოებას გავლენა უნდა ჰქონოდა „სამოქალაქო წესთა“ გაბრწყინებაზედ.

XV

არ შეიძლება ვსთქვათ, რომ მეფე გიორგი ღრმად მოხუცებული გარდაიცვალა, თუ ზროსსეს გამოანგარიშებით იგი მართლა 1286 წ. დაიბადა და «შემატების» სიტყვით 1346 წ. გარდაიცვალა, მაშ სამოციან წლისა

ყოფილა. მოხსენებულნი არაა, როგორ დაასრულა მეფემ ქვეყნიური სიცოცხლე და ზოგადი ცნობა — „გარდაიცვალა ყოვლითა კეთილითა და ღვთის მსახურებითა აღსავეს ტფილისს“ ხომ საყურადღებოს არაფერს გვაუწყებს. აქ უნდა მოვიხსენიოთ, რომ მან განმართა სამეფო, ყველა საჭირო საქმე განაწყო და მხოლოდ მაშინ წარსდგა სამსჯავროსა წინაშე. სააქაო განაჩენი ერმა უკვე დაუდგინა თავისს რჩეულს და იგი განაჩენი ბრწყინვალედ წოდებდა, — მეფემ თავისის ღვაწლით განაბრწყინვა სამშობლო და ამიტომ ბრწყინვალე უნდა ეწოდებოდეს გვირგვინოსანს მოღვაწესაო... ზეციურისა და საიქიო განაჩენისა ხომ არავინ რა იცის, მხოლოდ ეს-კია, რომ გიორგი ბრწყინვალეს, როგორც კერძო კაცს, იმედითა და სასოებით შეუძლიან წარსდგეს პირუთვნელ მსაჯულის წინაშე, «რანეთუ იყო ჰაეროვნებით ფრიად მშვენიერ და ახოვნებით უებრო, მოწყალე, უხვი, ობოლთა, ქერივთა, დაერდომილთა შემწყნარებელი».

ერთი გარემოება პირველის შებენ-
 დულობით თითქო ამცირებს მეფის
 ძლიერებასაო: იგი ასპარეზზე გამო-
 ვიდა მაშინ, როცა მოხგოლების ბა-
 ტონობას ფრთები ჩამოვარდა და,
 მაშასადამე, ადვილი იყო მათი მო-
 რევაც, მართალია, მარჯვე დრო ეხ-
 მარებოდა გიორგი ბრწყინვალეს და
 იმანაც, იქნება, ამიტომ ასე ადვილად
 შეასრულა მძიმე საქმე, მაგრამ არ
 უნდა დავივიწყოთ, რომ მისი წინა-
 პარნიც უფრო ქამთა ვითარებისა გა-
 მო სძლევდნენ ხოლმე ძლიერს გა-
 რეშე მტერს⁶³). თუ არ მარჯვე დროს,
 საქართველოს არ შეეძლო განედევნა
 მოხგოლნი, რომელთაც, აზიას გარ-
 და, შუაგულ ევროპამდე მიიტანეს
 იერიში. საქმეც იმაშია, რომ მე-
 ფემ ხელიდამ არ გაუშვა შემთხვევა
 და მტერს მხოლოდ მაშინ გაემკლა-
 ვა, როცა შესაძლო იყო. ასე იქცე-
 ოდა თითოეული ჩვენი დიდებული

⁶³) Introduction, p. LXXV—LXXVI.

და წარჩინებული მეცე, რომელმაც-
კი ძლევდა შეჰმოსა სამშობლოს და
თვით უდიდესი დავით აღმაშენებელი
ამ გზას მისდევდა და სხვას არაფერს.

ღმრთა და ჟამთა ვითარებას ვერ
ვინ წაუყვანა. ამის სინამდვილეს შემ-
დეგი თავ - გადასავალი ამტკიცებს.
სწორედ ორმოცმა წელიწადმა გაია-
რა გიორგი ბ' წყინვალის შემდეგ და
საქართველოსაც ახალი რისხვა მოეფ-
ლინა. საშინელი ბარბაროსი ლანგ-
თემური დიდის ჯაჭით შემოესია სა-
მეფოს. ბაგრატ მეხუთე, დიდად წო-
დებული, თუმცა „ორასითა მხედარ-
რითა არა ჰრიდებდა ათასთა და უმე-
ტესთაცა და მოსწყევდდა სრულიად“,
მაგრამ ვერას გახდა მთელის ექვ-
სის თთვის განმაცლობაში ქ. ტფი-
ლისის გალავნის გარშემო თითქმის
ყოველ დღე მახვილის ტრიალი-ლა-
სჩანდა და სისხლის ნიაღვარი იღვრო-
და. მხნედ იბრძოდა ბაგრატ, მაგრამ
იგი და დედოფალი ანა 1387 წ.
მაინც დაატყვევეს. მეფე - დედოფალი

ექვსს წელიწადს ჰყავდათ ტყვედ. დი-
დი და აღუთვალავი უბედურება დაად-
გა საქართველოს, — „არსადა დაშთა
დაბანი და შენობანი წარუტყვენვე-
ლად“ ...

არც ბაგრატ დიდის შვილი გიორ-
გი შეშვიდე იყო ნაკლებად შესანიშ-
ნავი ვაჟკაცი და მეომარი პირველად.
მან კიდევ სძლია თემურის ლაშქარს;
მამაცად ებრძოდა მრისხანე მტერს,
ასე გასინჯეთ, ბრძოლას თავი ზედ
შეაკლა კიდევ, მაგრამ მაინც ვერას
გახდა. ლანგთემურმა ექვსჯერ მოაო-
ხრა ტანჯული საქართველო და სისხლი-
სა და ცეცხლის კვალი ისე ღრმად
გაავლო, რომ ხალხის მეხსიერებაში
ეხლაც დარჩენილა ბარბაროსის „შა-
ვი ღრო“ ... რასაკვირველია, ეს „შა-
ვი ღრო“ შინაურმა მტრებმაც გამოი-
ყენეს. ჯერ პირველად სამცხე განუდ-
გა სამეფოს, მერე კიდევ დასავლეთ
საქართველოს საკუთარი მეფე გაუჩნ-
და და ცოტა ხნობით ისევ ორ-მე-
ფობამ წამოჰყო თავი. გიორგი ბრწყი-

ნვალის ხელთა ქმნილება თითქო ცო-
ტად შეირყაო, თუმცა-კი არ დარ-
ღვეულა. მაგრამ როცა თემური მო-
კვდა და იმის შეილებს შუღლი ჩა-
მოუარდათ, სამეფო ისევ გამაგრდა...
ყველა ეს ცხადად მატკიცებს, თუ რა
გავლენა აქვს გარემოებას ისტორიულ
მოღვაწის მოქმედებაზედ: თვით ბაგ-
რატ დიდმა და რაინდმა მისმა შეილ-
მა ვერა გააწყეს-რა მძლავრ მტერ-
თან... და ან რას იზამთ, როცა გა-
რეგანს, ფიზიკურს ძალას ასეთი დი-
დი ზედ-მოქმედება აქვს! მხოლოდ
მალალ-გონიერი კაცი ერთბაშად არ
შეეჭიდება ხოლმე ამ ძალას და მის
დასამორჩილებლად დროს ელოდება.
გიორგი ბრწყინვალეც ასე მოიქცა და
შთამომავლობას ისტორიული მცნება
დაუტოვა: დროს შესაფერად მოიქე-
ცითო...

სამწუხაროდ, მეფის ცხოვრება მა-
ლე დაავიწყდათ (იქნება ამიტომაც
დაიკარგა), მის მცნებას ყურადღება
არ ათხოვეს. პოლიტიკურს „სიბრძნე“

გონიერებას“ თითქმის აღარავენ საჭიროებდა .. ნაყოფიც მალე აღმოსცენდა: როგორც უკვე შევნიშნეთ, მეთხუთმეტე საუკუნის ნახევარს იწყება ეგრედ-წოდებული სამეფოს განყოფა⁶⁴). მართალია, მონგოლები განჰქრნენ, მახვილს თან გადაჰყენენ, მაგრამ საქართველოს-კი არა ეშველარა, — იმათ შავიერ სხვა მტრები გაჩნ-

⁶⁴) გადაჭრით არ ითქმის, საბოლოოდ რომელი წელს მოხდა სამეფოს ნაწილებად დაყოფა. „ქართლის ცხოვრება“ თუმცა ამბობს ეს ამბავი იოვო მეფე ალექსანდრეს დროს, გვ. 474, მაგრამ, როგორც ვახუშტი განმარტებს, შემდეგშიაც ვხედავთ ერთმეფობას, გიორგი VIII დროს, ვახ. გვ. 303, შენიშვნა 2. საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ თუმცა მეფე ალექსანდრემ, რომელიც 1442 წ. ბერად აღკვეცილი გარდაიცვალა, „დასვა პირველი შვილი ვახტანგ ქართლსა, და იმერეთს მასთან დააყენა უმრწემესი ძმა მისი დიმიტრი, და დასვა კახეთს მეფედ უმრწემესი ძმა დიმიტრისი გიორგი“, მაგრამ პირველ ხანებში ს ა მ-მ ე ფ ო ბ ა ს ებრძოდა ერთმეფობა, ჯერ-ჯერობით პირველს მათგანს მკვიდრი საფუძველი არ მოეპოვებოდა.

დნენ. მთელ საუკუნოების სივრცეზეა
 გაჭიმული იგი განყოფილება და ამ დროს
 განმავლობაში შავისა და ბნელის გარ-
 და თითქმის ვერას ვხედავთ. ამ ბნელეთს
 მხოლოდ გიორგი მეხუთე აბრწყინვა-
 ლებს და ამიტომაც ერმა აბრწყინვა-
 ლე უწოდა. და განა ერის განაჩენს,
 სხვა ვინმე, თუ არ უღირსი და უკე-
 თური, წუნს დასდებს?!.

947.922

y 573

შანი 20 კვ.